

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий центр заочно-дистанційного навчання
Кафедра міжнародних відносин

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеня магістра

на тему:

«ДЕРЖАВИ ПІВДЕННОГО КАВКАЗУ В ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ»

Виконала:

студентка 2 курсу, групи ЗМмв-2
спеціальності 291 «Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії»,
освітньо-професійної програми
«Міжнародні відносини»

Катрецька Яна Володимирівна
Керівник – канд. іст. наук, ст. вик.
Корнійчук Любов Володимирівна
Рецензент -

_____

_____

Робота допущена до захисту

(протокол № __ засідання кафедри міжнародних відносин від ____ 2021 року

Завідувач кафедри міжнародних відносин: _____

Тетяна СИДОРУК

м. Острог – 2021 р.

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ТА ІНТЕРЕСИ ДЕРЖАВИ НА ПІВДЕННОМУ КАВКАЗІ.....	9
РОЗДІЛ 2. СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО РОСІЇ ТА ВІРМЕНІЇ	23
2.1. Політичний діалог між Російською Федерацією та Республікою Вірменія на сучасному етапі	23
2.2. Головні особливості торгово-економічного співробітництва РФ та Республіки Вірменія	31
2.3. Співпраця у військово-технічній галузі між РФ та Республікою Вірменія	40
РОЗДІЛ 3. ВІДНОСИНИ З АЗЕРБАЙДЖАНОМ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ РОСІЇ	47
3.1. Політичний вимір двостороннього співробітництва між РФ та АР	47
3.2. Ключові напрями торгово-економічного співробітництва РФ та АР	52
3.3. Військово-технічна співпраця між державами.....	57
РОЗДІЛ 4. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОСІЙСЬКО-ГРУЗИНСЬКИХ ВІДНОСИН.....	64
4.1. Політичний напрям співробітництва між РФ та Грузією	64
4.2. Місце та роль торгово-економічної співпраці між державами.....	73
4.3. Військово-технічна кооперація між РФ та Грузією	78
ВИСНОВКИ	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	89
ДОДАТКИ.....	98

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ANAMA – Azerbaijan National Agency for Mine Action (Національне агентство з протимінної діяльності Азербайджану)

HRW – Human Right Watch

IPRM – Incident Prevention and Response Mechanism (механізми запобігання інцидентам та реагування на них)

RTJMC – Russian-Turkish joint monitoring centre (Російсько-турецький спільний моніторинговий центр)

ЄАЕС – Євразійський економічний союз

МАГАТЕ – Міжнародне агентство атомної енергії

ОБСЄ – Організація безпеки та співробітництва у Європі

ОДКБ – Організація Договору про колективну безпеку

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ОНР – Об'єднаний національний рух

ПАРЄ – Парламентська асамблея Ради Європи

ПВК – Приватна військова компанія

ПІІ – Прямі іноземні інвестиції

ПТРК – Протитанковий ракетний комплекс

РСЗВ – реактивна система залпового вогню

РФ – Російська Федерація

СНБ – Служба національної безпеки

СНД – Співдружність Незалежних Держав

СОТ – Світова організація торгівля

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ЦА – Центральна Азія

ВСТУП

Актуальність дослідження. Розташований на перехресті між Сходом і Заходом, Півднем і Північчю, Південний Кавказ лежить на перетині основних енергетичних та транспортних коридорів Євразії. Важливий геостратегічний регіон протягом століть був театром змагання між регіональними державами, включаючи Перську, Російську та Османську імперії. Хоча ці імперії зникли з часом, їхні держави-наступники продовжують боротися за вплив разом з новими гравцями, включаючи США, НАТО, ЄС та Китай. Отже, незважаючи на те, що більше двох десятиліть є незалежними, три держави Південного Кавказу – Вірменія, Азербайджан і Грузія – продовжують відчувати вплив, а в деяких випадках і загрозу зовнішніх акторів.

Південний Кавказ – складний регіон. Незважаючи на вже існуючу взаємозалежність трьох держав під радянською «парасолькою» через економічні, інфраструктурні та культурні зв'язки, Вірменія, Азербайджан та Грузія не тільки відірвалися від Росії з розпадом СРСР, але й одна від одної, що призвело до негайної фрагментації регіону. Розпад централізованої економіки та конфлікт між Азербайджаном та Вірменією через Нагірний Карабах зіграли значну роль у ізоляції цих країн одна від одної.

Понад два десятиліття після розпаду Радянського Союзу регіон ще не був інтегрований політично чи економічно. Крім того, він також зазнає низки політичних, безпекових та економічних викликів, включаючи сепаратистські конфлікти (Південна Осетія, Абхазія та Нагірний Карабах), закриті кордони, слабкі державні інституції, проблеми верховенства права та нерозвинену економіку. Хоча основні причини фрагментації регіону, безперечно, є внутрішніми, деякі зовнішні гравці роблять все, щоб зберегти статус-кво, що дозволяє їм підтримувати там сильний вплив. Для традиційних держав Ірану та Росії вступ деяких нових гравців у регіон не вітається. І Іран, і Росія поділяють занепокоєння щодо гіпотетичного розширення НАТО, економічного значення каспійських енергетичних ресурсів для Заходу, транзитних шляхів у регіоні та політичної та військової присутності США в регіоні.

Крім Ірану, який потрапив під міжнародні санкції внаслідок його ядерної програми, вплив Росії залишається значним. Вона продовжує чинити сильний тиск через торгівлю, безпеку, енергетичні та культурні зв'язки. Крім того, невирішені конфлікти в Грузії та військова база Росії у Вірменії дозволили першій «залишити Південний Кавказ, не виїжджаючи». Вони допомагають Росії проектувати свою силу у всьому регіоні через військову присутність, а невирішені конфлікти можна використовувати для створення нестабільності, коли виникає така необхідність. Крім того, визнання Росією Абхазії та Південної Осетії та статус протекторату, який вона прийняла щодо двох територій, є запорукою довгострокової нестабільності в регіоні.

Отже, актуальність дослідження зумовлена потребою краще проаналізувати та вивчити регіон, дослідити основні напрями співпраці між Росією та ключовими державами, а також визначити вплив РФ на Вірменію, Грузію та Азербайджан через регіональні конфлікти та псевдонезалежні держави задля створення нестабільності у регіоні коли це потрібно Росії.

Стан наукової розробки теми. Аналітичні дослідження проблем Кавказького регіону загалом і окремих гравців зокрема, здійснювали українські і зарубіжні дослідники та політологи з різних наукових та аналітичних центрів. Зокрема, важливі праці Н. Алієва, А. Г. Гольцова, О. Кондратенка, Д. Кірюхіна, Р. Берлза, Ф. Нахмадової, М. Мурадова, Т. Кузьо, П. Веземана, Дж. Сміта та інших, у яких розглянуто загальне бачення проблем та можливі шляхи їх вирішення як на глобальному, так і на регіональному рівні.

Науковці та експерти з різних галузей знань проводили численні дослідження щодо стану відносин у регіоні і прийшли до висновку, що Південний Кавказ має розгалужену мережу взаємовідносин на всіх рівнях міжнародного та міжлюдського спілкування. На жаль, є небагато досліджень на цю тему, оскільки українська наукова думка звично звертає увагу на європейський вектор співпраці, недооцінюючи можливостей кавказьких республік. До того ж, кожна з країн регіону мала конфронтації з Росією, і українським дослідникам і політикам варто знайти точки дотику для

вироблення спільного порядку денного проти Росії, задля зменшення залежності кожної з цих держав від РФ.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження ролі кавказьких республік у стратегії зовнішньої політики Росії та вплив останньої у регіоні.

Реалізації мети сприятиме розв'язання наступних **завдань**:

- визначити роль Кавказького регіону у зовнішній політиці РФ;
- проаналізувати розвиток відносин Росії з Вірменією, Грузією та Азербайджаном;
- дослідити територіальні конфлікти у регіоні і участь у них РФ;
- вивчити перспективи стабілізації регіону після Другої Карабаської війни;
- виокремити перспективи розвитку відносин між країнами регіону і Росією.

Об'єктом дослідження є зовнішня політика Російської Федерації на сучасному етапі.

Предметом дослідження є особливості сучасної російської зовнішньополітичної стратегії щодо держав Південного Кавказу.

Хронологічні рамки: у кваліфікаційній роботі розглядається період 2012-2020 років, де нижньою межею є 2012 р., а саме другий прихід В. Путіна до влади, а верхньою межею є 2021 р., що обумовлено сучасними актуальними тенденціями ситуації в регіоні.

Географічні рамки дослідження: у роботі досліджується регіон Південного Кавказу, що є південною частиною Великого Кавказу, де знаходяться – Вірменія, Азербайджан та Грузія, а також дослідження охоплює Російську Федерацію.

Методи дослідження: у ході роботи над кваліфікаційною роботою використовувалися такі методи дослідження: описовий (метод дозволив розглянути загальні засади зовнішньої політики держав Кавказького регіону у відносинах з Росією, а також з сепаратистськими державними утвореннями), моделювання (дозволив спроектувати можливі варіанти розвитку відносин Грузії з Росією, а також Абхазією та Південною Осетією через економічний

напрямок), аналіз (вдалося проаналізувати проблеми співпраці держав в регіоні, насамперед Росії та Вірменії після Другої Карабаської війни), прогностичний (завдяки методу було зроблено сценарії розвитку відносин в регіоні в цілому та окремих країн, зокрема Росії і Грузії й їх процес нормалізації), порівняльний (вдалося порівняти співвідношення російського та турецького впливу у регіоні).

Аналіз джерельної бази: в основі кваліфікаційної роботи покладено велику кількість матеріалів, що стосуються зовнішньої політики країн регіону, документи, видані провідними міністерствами та відомствами, зокрема Міністерством закордонних справ Росії, Міністерством оборони та Міністерством економічного розвитку. Було проаналізовано Концепцію зовнішньої політики Російської Федерації за 2016 р., яка поклала початок розширеного впливу на регіон, та Стратегію національної безпеки РФ за 2018 р. та 2021 р., де Росія виступає як гарант безпеки та стабільності у регіоні.

Також у роботі використовувалися різні статистичні дані, зокрема щодо визначення кількості зброї, котра знаходиться в обігу по регіону, наявність трубопроводів, що проходять через регіон, а також дані щодо розвитку відносин між країнами регіону і європейськими організаціями – НАТО і ЄС.

Крім цього, розглядалися додаткові матеріали різних політичних експертів щодо ролі і призначення регіональних гравців та їх можливий вплив на прийняття рішень у контексті глобального політичного виміру.

Джерельна база є досить репрезентативною та сприяє реалізації дослідження. Велика кількість матеріалів міжнародних експертів, фабрик думок та аналітичних центрів, яка була опрацьована і використана в роботі, дозволила розкрити основні досліджувані аспекти теми та дала ґрунтовні відповіді на поставлені питання.

Практичне значення: оскільки дана тема досліджена у наукових колах лише у контексті окремих країн, а не регіону в цілому, то результати дослідження можуть бути використані для наступних опрацьовань політичних та економічних проблем у регіоні. Також дане дослідження можна використовувати під час читання лекційних та практичних занять в

університеті або як літературу до написання робіт, що присвячені аналізу стану міжнародних відносин у досліджуваному регіоні.

Наукова новизна: у роботі проаналізовано відносини РФ і республік Південного Кавказу з погляду реалізації Концепції зовнішньої політики РФ; також дано характеристику політичній співпраці РФ і Вірменії після приходу до влади Н. Пашиняна та після Другої Карабаської війни. Було доповнено відомості про територіальні претензії країн регіону, наприклад Вірменії до Азербайджану, Росії до Азербайджану через Лезгістан, тощо. Роботу доповнено даними із Концепції зовнішньої політики та національної безпеки Росії, де викладено інформацію про подальшу співпрацю з країнами регіону.

Апробація дослідження: Окремі положення кваліфікаційної роботи були апробовані на науковому блозі Національного університету «Острозька академія» («Вплив Російської Федерації на перебіг Нагірно-Карабаського конфлікту: ретроспектива та сучасний етап»).

Структура роботи зумовлена об'єктом, предметом, метою і завданнями дослідження. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Обсяг роботи – 100 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ТА ІНТЕРЕСИ ДЕРЖАВИ НА ПІВДЕННОМУ КАВКАЗІ

Система міжнародних відносин знаходиться в перехідному періоді в міру вкорінення нового поліцентричного світового порядку. Ми є свідками створення принципово нової глобальної моделі, що характеризується зростаючою конкуренцією у всіх сферах, включаючи соціально-економічний розвиток і моральні цінності. Очевидно, що Росія має всі можливості для зміцнення своєї ролі одного з центрів нової багатопольної системи і активного впливу на глобальну ситуацію з метою її поліпшення, зміцнення безпеки і стабільності, створення сприятливих зовнішніх умов для внутрішнього розвитку країни для забезпечення стійкого економічного зростання і, отже, більш високої якості життя російських громадян.

Погляд Російської Федерації на сучасний світ, а також її цілі і завдання відображені в Концепції зовнішньої політики, прийнятої в 2016 р. [1]. Вона оцінює глобальну ситуацію і аналізує процеси, що відбуваються в світі та на регіональному рівні. На її основі була розроблена зовнішня стратегія країни в повній відповідності з принципово новою геополітичною ситуацією в світі.

Однією з ключових концептуальних основ зовнішньої політики Росії є бачення основ світопорядку. У зв'язку з цим Росія ще з 1990-х рр. виступає за побудову багатопольного світу, що базується на декількох центрах сили, що представляють різні регіони світу, співпраця між якими має відбуватися на основі багатосторонніх форматів взаємодії (міжнародних організацій і «мережових» альянсів), на верховенстві міжнародного права і рівноправних, партнерських відносинах між державами при збереженні центральної координуючої ролі ООН в міжнародних відносинах. При цьому Москва сприймає себе в якості самостійного центру цієї багатопольної конструкції світу.

Отож, згідно Концепції зовнішньої політики від 2016 р., на пострадянському просторі Росія займається зміцненням різнопланових інтеграційних процесів і регіональних міжнародних організацій, розвитком двосторонніх відносин з країнами регіону, врегулюванням заморожених конфліктів (Нагірний Карабах; Грузія – Абхазія, Південна Осетія) і розвитком трансрегіонального співробітництва. Основою регіональної стратегії Москви є усвідомлення того факту, що здатність Росії впливати на формування майбутніх основ світопорядку, а також твердість позицій в умовах вимушеної залученості в конфронтацію із Заходом не в останню чергу залежать від успіху в найближчому географічному оточенні.

Президент РФ В. Путін своїм указом від 2 липня 2021 р. затвердив оновлену редакцію Стратегії національної безпеки Росії [2]. Вона була прийнята відповідно до положень Федерального закону «Про стратегічне планування в Російській Федерації», що закріплює необхідність коригування документа кожні 6 років. Отож, стратегічними національними пріоритетами Росії є:

- збереження народу Росії і розвиток людського потенціалу;
- оборона країни;
- державна і громадська безпека;
- економічна безпека;
- стратегічна стабільність і взаємовигідне міжнародне співробітництво тощо.

Забезпечення національної безпеки країни є пріоритетним завданням будь-якого суспільства і держави. Росія, що володіє значною територією і геополітичним впливом, відчуває різні загрози і виклики безпеці по периметру своїх кордонів. Одним з найбільш неспокійних в соціально-політичному, етнічному і конфесійному відносінах є Південний Кавказ. Росія здавна розглядала держави, що входять у даний регіон, як сферу свого традиційного впливу, а після розпаду Радянського Союзу він перетворився на територію нестабільності, на якій відбулося кілька збройних конфліктів. У зв'язку з цим

важливим представляється розгляд місця і ролі Південного Кавказу в системі національної безпеки Російської Федерації, а також політики, спрямованої на розвиток взаємин з даними країнами, забезпечення стабільності в регіоні і врегулювання етнополітичних конфліктів.

Після розпаду Радянського Союзу цілі та політика Росії на Південному Кавказі мали постійний характер, однак її спроможність впливати на політику країн регіону коливалася. Її потужність і вплив почали спадати з початком карабахського конфлікту. Головною подією в лютому 1988 р. стала різанина вірмен у азербайджанському місті Сумгаїт. Після цього вплив тоді ще СРСР швидко зник. Кавказ був без ефективного центрального контролю. Приблизно до 2004 р. Росія була надто слабкою та внутрішньо розділеною, щоб мати значний вплив на проектну силу та вплив у ширшому регіоні Кавказу [11].

На протязі років Москва отримала можливість спроектувати владу та вплив, однак регіональний ландшафт змінився. Бойові дії за Нагірний Карабах, що розпочалися наприкінці вересня 2020 р., продемонстрували, що Росії доведеться боротися з набагато складнішою ситуацією. На сцені виступає більше зовнішніх акторів, насамперед Туреччина, і всі три держави Південного Кавказу – Вірменія, Азербайджан і Грузія – адаптували свої стратегії для боротьби з новим середовищем. Зростання впливу Росії призвело до неоднозначних результатів [50].

Після розпаду СРСР були очевидні три фактори, що звузили можливості російської політики в регіоні. По-перше, дуже різне населення. Вірменія, Азербайджан і Грузія кардинально різні, з різним ставленням до Росії. Протягом століть Вірменія прагнула захисту Росії від Туреччини та Ірану, які правили більшістю вірменських територій. Ця проблема безпеки була найважливішою одразу після падіння СРСР: радянська армія зникла, залишивши Третю армію Туреччини найпотужнішою військовою силою у регіоні. Зі свого боку, пострадянська Росія розглядає Вірменію як свого найближчого друга в регіоні [44].

Азербайджанські еліти, русифіковані нафтовим бумом кінця дев'ятнадцятого століття, значною мірою були дружніми до Росії. Завдяки колишньому президенту Гейдару Алієву, який пройшов через ряди радянського КДБ не боявся і не ненавидів пострадянських правителів Росії, загалом склалося позитивне ставлення до Росії, яке пережило націоналізм років, що настали відразу після розвалу СРСР. Хоча пострадянська Росія спочатку була підозрілою щодо розширення турецького та західного впливу в Азербайджані, з тих пір Росія налагодила тісні енергетичні відносини з Туреччиною.

Вірменія та Азербайджан включили дружні відносини з Росією до більш широкої стратегії: колишній міністр закордонних справ Вірменії Вартан Осканян описав це як багатогалузевий підхід, у якому «вектори зовнішньої політики вказують у різних напрямках» крім Росії, насамперед на США та Європейський Союз (ЄС). Великі вірменські діаспори у США та Франції сприяли цьому. Навпаки, поганий аналіз демократії та прав людини, а також зусилля вірменської діаспори у США стримують Азербайджан [20].

У Грузії націоналізм залишається зосередженим на відмові від всього російського. Після розстрілу радянськими військами у Тбілісі 1989 р. беззбройних мирних жителів та президентства колишнього радянського дисидента і крайнього націоналіста Звіада Гамсахурдії після проголошення незалежності, грузинське суспільство зазвичай сприймає Росію як окупанта-узурпатора. 25 лютого – день вторгнення Червоної Армії в Тбілісі в 1921 р. – все ще щорічно відзначається як День окупації СРСР. Грузинські військові скинули Гамсахурдію в січні 1992 р. і призначили колишнього міністра закордонних справ СРСР Едуарда Шеварднадзе президентом. Його перебування на посаді президента передбачало постійні переговори про його повноваження [16]. На початку 1990-х рр., ще в слабкому становищі по відношенню до військових і під тиском російської підтримки абхазького та осетинського сепаратизму, він намагався використати, а не скасувати, крайній націоналізм прихильників свого попередника, особливо тих, які були витіснені з Абхазії російськими військами за підтримки сепаратистів. Зі свого боку,

росіяни діяли так само емоційно, як і грузини, сприймаючи прагнення Грузії щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та ЄС як зраду свого колись вигідного становища в московській імперії [18].

По-друге, це спорідненість культурного та соціального середовища. Найбільш помітним є карабаський конфлікт, через який вірмени та азербайджанці пролили стільки крові з 1987 р. Обидві сторони зверталися до Росії з проханням про підтримку і розцінювали російську дружбу по відношенню до іншої сторони як зраду. У перші роки Росія намагалася отримати прибуток від конфлікту, таємно надаючи зброю та найманців обом сторонам. У 1992 та 1993 рр. росіяни підтримали два державні перевороти, щоб встановити маріонеток в Азербайджані, але обидва не дали результату [12].

Після цього Росія не приймала ролі у житті регіону. З моменту припинення вогню в карабаському конфлікті в 1994 р. Москва обмежила своє втручання спробами змусити сторони погодитись на введення російських миротворчих сил, таких як були в Абхазії, Південній Осетії та Придністров'ї [5]. Росія залишалася постачальником зброї для обох сторін, і кожен великий продаж зброї одній викликав протести з боку іншої. Оскільки доходи Азербайджану від нафти зросли, він зміг диверсифікувати свої оборонні закупівлі, але Вірменія залишається залежною від Росії щодо зброї та гарантій безпеки [27].

По-третє, регіон служить буферною зоною між Росією та Близьким Сходом. Російська політика на Південному Кавказі переплітається з Північним Кавказом, якому Росія присвятила кров і скарби поколінь і яку пострадянська Росія вважає ключем до цілісності Російської держави. Проблеми внутрішньої безпеки Росії вторглися в Південний Кавказ у низці областей.

Оскільки радянська влада слабшала наприкінці 90-х рр., армія – вперше за століття – більше не володіла вирішальною силою в регіоні. Третя армія Туреччини була найпотужнішою військовою силою, і місцеві жителі адаптувалися до стратегічних наслідків. Росія викинула свої обмежені ресурси на Кавказ, щоб придушити перший чеченський бунт – і зазнала поразки.

Подальша ремілітаризація регіону Росією та її вимоги адаптувати Договір про звичайні збройні сили у Європі, щоб забезпечити більшу свободу пересування на фланзі, впливали з її усвідомленої потреби усунути військовий дисбаланс та відновити владу та вплив у регіоні. Щоб вирішити кроки Росії щодо адаптації договору, Азербайджан і Грузія у союзі з Молдовою та Україною утворили те, що згодом перетворилося на Організацію за демократію та економічний розвиток (відому просто як ГУАМ) [42].

Таким чином, на ранніх стадіях було створено основу для послідовної, навіть статичної, російської політики щодо Південного Кавказу: урівноваження економії сили для збереження традиційної дружби та стратегічного союзу Росії з Вірменією без шкоди для економічних відносин та відносин безпеки з Азербайджаном; і постійна, емоційна і щораз поглиблююча ворожість до Грузії.

Росія розглядає міжнародну арену як серію таборів, кожен з яких зосереджений силою, велич якої підтверджується наявністю табору. Росія прагне до того, щоб нові нації, сформовані з колишніх радянських республік, залишилися в її таборі і сформували багатонаціональні табори інститутів, щоб закріпити ці відносини [11].

Спочатку Росія сподівалася, що Співдружність Незалежних Держав (СНД), утворена після розпаду Союзу, може заповнити цю прогалину. Азербайджан та Вірменія приєдналися до СНД на момент її заснування у 1991 р., але лише у 1993 р. Президент Грузії Шеварднадзе – під тиском російської армії на підтримку абхазького сепаратизму та зіткнувшись з повстанням відстороненого колишнього президента Гамсахурдії – неохоче приєднався. У 2008 році Грузія вийшла з СНД після поразки країни в російсько-грузинській війні. Оскільки СНД мав небагато впливу, Росія висунула дві інші інституції для виконання поставленого завдання [16].

Договір про колективну безпеку, спочатку підписаний у 1992 р., став Організацією Договору про колективну безпеку (ОДКБ) у 2002 р., розроблений як протипага НАТО. Вірменія приєдналася до нього, щоб вирішити свої проблеми безпеки щодо Туреччини; Азербайджан і Грузія цього не зробили.

Євразійський митний союз, офіційно утворений у 2000 р., але діяльний з 2010 р., включав також Вірменію, але не Азербайджан чи Грузію. У 2014 р. році Росія перетворила Митний союз на Євразійський економічний союз (ЄАЕС), задуманий як дзеркальне відображення ЄС. Постійні спроби Москви прирівняти дві організації на міжнародній арені мали значний вплив на Кавказ.

Найближчі стосунки Росії на Південному Кавказі залишаються з Вірменією, країною, яка міцно увійшла в табір Росії. Її часто називають стратегічним союзом, і для Вірменії це, безумовно, так, оскільки 3 тисячі російських військовослужбовців, розташованих у другому за величиною місті Гюмрі, формують силу для боротьби проти військових дій Туреччини [15].

Хоча для Азербайджану Росія одна з країн, з якими він має справу, один критерій має пріоритет: їхня позиція щодо Вірменії та карабахського конфлікту. Це найскладніша ситуація для Росії: Азербайджан є найбільшим торговим партнером Росії на Кавказі, дві країни мають важливі спільні питання щодо вуглеводнів, і Росія бачить стратегічну мету утримувати Азербайджан від того, щоб його відносили до західного табору [10].

Відносини Росії з Грузією швидко пішли у спадну спіраль після розпаду СРСР. Росія застосувала значну військову силу, щоб забезпечити виживання, а потім і перемогу сепаратистів в Абхазії, і скористалася повстанням Гамсахурдії, щоб змусити Шеварднадзе прийняти російські миротворчі сили на заході Грузії. Росія підтримала дві спроби, у 1995 та 1998 рр., вбивства Шеварднадзе [9]. Росіяни ненавиділи Шеварднадзе за його роль у розпаді радянського блоку - у одній телевізійній програмі він був названий «Остапом Бендером Радянського Союзу». Але це почуття зблідло поряд з емоціями, які викликав у російському керівництві Михайло Саакашвілі, який витіснив Шеварднадзе в кінці 2003 р. і став президентом у 2004 р. У цьому році Саакашвілі також витіснив зі свого оточення квазінезалежного Аслана Абашидзе над автономною областю Батумі, де розміщувалася російська військова база.

Також у 2004 р. загострилася напруженість у Південній Осетії. Росія у відповідь у найближчі кілька років заборонила імпорт грузинських продуктів,

заборонила польоти між Росією та Грузією, закрила сухопутний кордон між двома країнами та розпочала агресивну кампанію проти етнічних грузинів у Росії [6].

Повернення Путіна до президенства в 2012 році відбулося з наполегливою зовнішньою політикою. Нові лідери, повністю залежні від Росії, були встановлені в сепаратистських утвореннях, які підтримувалися Росією, включаючи Південну Осетію та Абхазію, замінивши давніх лідерів, які були проросійськими, але володіли власними незалежними силовими базами. Що ще важливіше, Росія почала ставитися до Європейського Союзу, а не тільки до НАТО, як до стратегічного суперника, який має намір взяти на себе частину того, що Медведєв назвав російською сферою «привілейованих інтересів» [23].

Вірменія. Українсько-російська війна 2013–2014 років почалася з того, що Путін тиснув на президентів Віктора Януковича та Сержа Саргсяна, щоб вони відмовилися від угод про асоціацію ЄС, які вони підписали, а замість цього приєдналися до зароджуваного Російського ЄАЕС. Тиск на Саргсяна включав візит Путіна до столиці Азербайджану Баку для обговорення продажу зброї. Помилка Януковича під тиском Путіна спричинила Революцію Гідності в Україні та його кінцевий крах. Саргсян не відразу зіткнувся з тими ж наслідками. Він пояснив нації, що проблеми безпеки вимагають приєднання до очолюваної Росією організації, що тільки Росія може захистити Вірменію від її сусідів [22]. Однак, відкинувши ЄС, Саргсян негайно спробував угамувати його. Врешті-решт переговори відновили торгову угоду, і у 2017 році Вірменія підписала Угоду про всеосяжне та розширене партнерство з ЄС [35].

Після кількох протестів вірмени погодилися з капітуляцією Саргсяна перед побажаннями Путіна: вони припустили, що їх очікування щодо безпеки виправдаються, і що ця зміна варта економічних недоліків відмови від асоціації з ЄС. Дійсно, коли через кілька місяців Росія окупувала Крим і анексувала його після контрольованого референдуму, вірмени розцінили це як модель і виправдання для майбутньої анексії Нагірного Карабаху та прилеглих територій. Дії Росії поставили під сумнів усі територіальні положення після

розпаду СРСР, які були узгоджені між союзними республіками, кодифіковані в Договорі про СНД і схвалені міжнародним співтовариством [15]. Враховуючи, що тепер кордони ставляться під сумнів, а Росія більш спроможна спроектувати владу, краще було бути близьким союзником Росії, ніж потенційною жертвою.

Але в квітні 2016 р. вірмени зазнали грубого пробудження. 1 квітня Азербайджан розпочав військову операцію вздовж лінії зіткнення в Карабаху і протягом наступних чотирьох днів зумів повернути кілька стратегічних пунктів, окупованих карабаськими вірменами. Реакцією Росії було збереження балансу. МЗС Росії Сергій Лавров відвідав регіон, щоб бути нейтральним посередником. Він запропонував план припинення вогню і відхилені раніше російські миротворчі сили. Такий підхід не дуже сподобався вірменському населенню. На їхню думку, Вірменія була договірним союзником Росії і відмовилася від європейських прагнень залишитися в російському таборі – і тому Росія повинна бути на боці Вірменії [42]. Однак, що стосується Росії, то юридично бій не мав нічого спільного з Вірменією, але відбувався між Нагірним Карабахом та Азербайджаном. Вірменський народ не сприйняв цього таким чином, переконавшись, що Карабах та Вірменія стали єдиною державою. Саргсян, який спочатку підтримував ідею російських миротворчих сил, розцінювався як той, що продав вірменські інтереси. Потім йому довелося відступити, завдавши фатальних тріщин його престижу та авторитету [11].

У 2017 р., зіткнувшись з обмеженням терміну повноважень (його президентство мало закінчитися у 2018 р.), Саргсян обрав одне зі стандартних пострадянських автократичних рішень для утримання при владі: встановлення парламентської системи, перетворення президентства на потужний інститут та залежність прем'єр-міністра. Населення це не прийняло і піднялося на демонстраціях, і трохи більше, ніж через місяць, Саргсяна було повалено. Лідера опозиції Нікола Пашиняна призначили виконувачем обов'язків прем'єр-міністра [35]. Того ж року на виборах його обрали прем'єром.

Цей сценарій нагадував одну з «кольорових революцій», проти яких Путін виступав протягом останніх п'ятнадцяти років і намагався протистояти

військовою силою. Але натомість, щоб засудити Пашиняна і надати повну підтримку Саркісяну (одному з найвірніших прихильників Путіна), Путін був надзвичайно стриманим і провів дружню та прихильну зустріч з Пашиняном через кілька днів після його обрання.

Азербайджан. Азербайджан – це країна, з якою Путін відчуває себе комфортно – стабільна автократія, обережний правитель якої проводить послідовну та передбачувану політику. Азербайджан завдає Росії мало «головного болю» і вимагає лише, щоб його транзакційний підхід був взаємним. Президент Ільхам Алієв розпочав своє правління лише через три роки після того, як Путін захопив Росію; його батько Гейдар Алієв правив Азербайджаном протягом десятиліття до цього, не рахуючи радянського періоду, коли він також керував країною [12].

Ільхам Алієв не мав досвіду чи можливостей свого батька, але отримав цю спадщину автономного суверенітету. Якщо Пашинян має намір показати, що демократія – це віра, а не геополітичний вибір, Алієви давно показали, що те саме стосується і самодержавства. Азербайджан та Росія мають функціональні, транзакційні відносини, які є сердечними, добросусідськими та позбавленими емоцій. Певною мірою Азербайджан ідеологічно зблизився з Росією на тлі кризи в Україні, оскільки обидві країни вважали себе атакованими та підірваними п'ятою колоною підтриманого Заходом громадянського суспільства [10].

Крім транзакційного підходу, керівництво Азербайджану має єдину призму для оцінки дій усіх інших країн: карабаський конфлікт. З часів здобуття незалежності Азербайджан відкинув практично всі форми багатостороннього співробітництва за участю Вірменії. Це наклало тривале обмеження на ступінь зближення з Росією. Наприклад, Азербайджан не приєднався до ОДКБ, членом якої є Вірменія. Також Азербайджан не приєднався до ЄАЕС. Приєднання до нього може обмежити можливості Азербайджану використовувати свої економічні важелі для посилення міжнародної підтримки Карабаху та протидії впливу вірменської діаспори на Заході, зокрема у США та Франції.

Загалом, починаючи з 2014 р., Азербайджан став, у всякому разі, ще більш транзакційним у своєму підході до Росії. Наступ 2016 р. в Карабаху, який раніше міг стримувати небажання протистояти Росії, можна розглядати як один із прикладів. Бойові дії, розпочаті 27 вересня 2020 р., також можна розглядати як угоду, яка стала можливою завдяки втручанню Туреччини [13].

Азербайджан намагається вирішити свою російську проблему шляхом тісніших відносин, зокрема, з Туреччиною та Китаєм. Туреччина вже давно є головним адвокатом Азербайджану в міжнародній сфері. Окрім етнічної спорідненості (значна частина азербайджанського населення проживає у Східній Туреччині) та глибоких історичних зв'язків до захоплення СРСР, Туреччина посилається на певні права протекторату, надані згідно з Московськими та Карськими договорами (1921 р.). З часів незалежності Азербайджан розглядав Туреччину як протизвагу російській могутності. Однак наразі Туреччина має свої складні відносини з Росією. Туреччина відчуває позитивні наслідки продовження тісних енергетичних та трубопровідних відносин, а також особистої взаємодії між Путіним та президентом Туреччини Реджепом Таїпом Ердоганом; але компенсують ці наслідки різкі розбіжності між Туреччиною та Росією щодо конфліктів у Сирії та Лівії. Азербайджан прагне забезпечити непохитну підтримку Туреччини щодо Росії. Підтримка Туреччиною Азербайджану та повідомлення про безпосередню військову участь у боях восени 2020 р. дали Азербайджану безпрецедентний простір для маневру щодо Росії як на полі бою, так і щодо зусиль російського посередництва. Кремлю знадобилося майже два тижні, щоб домовитися про телефонний дзвінок Путіна-Алієва; гуманітарне перемир'я, за посередництва Лаврова, розпалося майже відразу [48].

Маючи величезні запаси нафти та газу в Каспійському морі, Азербайджан не має проблем із постачанням необхідної нафти та газу, але постачання енергії, необхідної Нахичеванській Автономній Республіці, завжди було проблемою для Азербайджану. Нахичевань не має територіального чи географічного зв'язку з основною частиною Азербайджанської Республіки,

тому йому потрібно використовувати енергетичну інфраструктуру Ірану для транспортування газу в Нахичевань, оскільки Іран був одним із варіантів постачання газу Азербайджану в регіон.

В останні роки Туреччина інвестувала значні кошти в свою енергетичну інфраструктуру, щоб у середньостроковій перспективі стати транзитним і енергетичним «хабом». Азербайджан відіграє важливу роль в енергетичній безпеці Туреччини і вперше став найбільшим постачальником природного газу в Туреччину в травні 2021 р. З офіційним відкриттям Трансадриатичного газопроводу (Додаток 1) та другого проекту «Турецький потік» у найближчі місяці Туреччина зможе відігравати певну роль у енергетичній безпеці ЄС, а також користуватися правом транзиту та геополітичними інтересами цих трубопроводів. Національна газова компанія Туреччини Botas виграла аукціони в Нахчіванську Автономну Республіку на будівництво газопроводу Ігдир, а турецькі та іноземні компанії отримали заявки на будівництво. 82-кілометровий газопровід мають побудувати протягом дев'яти місяців. У 2010 р. між турецькою компанією Botas і Державною нафтовою компанією Азербайджану (SOCAR) був підписаний меморандум про взаєморозуміння щодо будівництва цього трубопроводу. У листопаді 2021 року були обговоренні останні питання, після чого розпочнеться будівництво трубопроводу.

Грузія. Ворожа та агресивна політика Росії щодо Грузії залишається незмінною. Як завжди, проблемою є сепаратизм, а саме підтримувані Росією Абхазія та Південна Осетія. Напередодні повернення Путіна на пост президента, багаторічні місцеві чиновники в багатьох районах, підконтрольних Росії, особливо в Південній Осетії та Абхазії були відсторонені [6]. Москва підтримала новачків, які мали невелику місцеву підтримку і які були зобов'язані лояльністю і послухом тільки Путіну. Наприкінці 2011 р. Едмунд Кокойта, який керував Південною Осетією з 2001 р., був змушений піти у відставку і в кінцевому підсумку був замінений Леонідом Тібіловим, ветераном КДБ. В Абхазії смерть Сергія Багапша в травні 2011 р. викликала передчасну боротьбу за владу, яка вивела плани з колії; на наступних виборах обраний

кандидат Москви Рауль Хаджімба зазнав поразки. Однак, за втручання Владислава Суркова, президент Олександр Анкваб був скинутий у червні 2014 р., а Хаджімба був встановлений [11].

Таким чином, цикл провокацій, за яким слідує емоційні реакції та помсти, триває і сьогодні. Останнім часом лише вибір росіянами місця для зустрічі призвів до кризи між двома країнами. З 19 по 23 червня 2019 р. Міжпарламентська асамблея з питань православ'я зустрілася у парламенті в Тбілісі з православними парламентарями з багатьох країн. Ймовірно, це було задумано як жест примирення між православною більшістю Росії та Грузії [14]. 20 червня депутат Державної Думи Росії головував на засіданні та сів у крісло глави грузинського парламенту. У Тбілісі негайно спалахнули бурхливі вуличні протести, які зірвали зустріч і змусили піти у відставку голову парламенту. На тлі продовження протестів проти Росії у Тбілісі Путін наказав припинити прямі рейси між Грузією та Росією. Інцидент показує, що відносин між країнами викликають як заряджені емоції, так і матеріальну помсту, і що маховик нових подій повториться у найближчому майбутньому [64].

Російські дії показують, що образа Грузії через terra irredenta залишається відкритою ранною. Процес демаркації триває в Південній Осетії: російські прикордонні війська періодично зводять нові прикордонні огорожі, які огороджують ділянки землі, які досі перебували під контролем Грузії. У липні 2015 р. нові прикордонні огорожі відрізали частину стратегічного нафтопроводу Баку-Супса, лінію, яка доставляла азербайджанську нафту на ринок на Заході до завершення будівництва магістрального трубопроводу Баку-Тбілісі-Джейхан [16]. Росія не втручалася в потік нафти, але прихована загроза ясна.

Висновок до першого розділу

Незалежна зовнішня політика, що проводиться Росією відповідно до сучасних тенденцій і давніми традиціями, користується все більшим попитом у світі, залучаючи широке коло партнерів з різних районів світу, особливо країн Південного Кавказу. Країна готова об'єднати зусилля з усіма тими, хто в рівній

мірі готовий співпрацювати відповідно до принципів рівності, взаємної поваги, взаємної вигоди і нормами міжнародного права.

Відносини з усіма трьома країнами Південного Кавказу повернулися до типових для Росії. Регіональні держави змушені були миритися із заходами, які Росія часто застосовувала для того аби покарати або присмирити непокірного сусіда. І така політика продовжиться, оскільки Росія не збирається йти з цього регіону, а навпаки нарощуватиме тут присутність. Не дарма вона називає цей регіон сферою «привілейованих інтересів».

РОЗДІЛ 2. СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО РОСІЇ ТА ВІРМЕНІЇ

2.1. Політичний діалог між Російською Федерацією та Республікою Вірменія на сучасному етапі

Між Республікою Вірменія і Російською Федерацією існують тісні союзницькі відносини, яким властива висока інтенсивність взаємних візитів і зустрічей на вищому і високому рівнях. Між двома країнами укладено понад 250 міждержавних, міжурядових та міжвідомчих договорів та угод, включаючи Договір про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу від 29 серпня 1997 р.

Прийнятою 26 вересня 2000 р. Декларацією про союзницьку взаємодію між Вірменією і Росією, орієнтованому в XXI століття, підтверджена рішучість примножувати і зміцнювати дружбу між народами двох країн за допомогою широкої союзницької взаємодії, інтенсивного поглиблення відносин у всіх областях, забезпечення сталого миру, стабільності і гарантованої безпеки в Кавказькому регіоні і в усьому світі.

Нині, унаслідок подій, безпрецедентних для Вірменії, опозиційний парламентарій Нікол Пашинян очолив хвилю демонстрацій, які змусили піти у відставку тодішнього прем'єр-міністра Сержа Саргсяна. Основним спусковим механізмом стала спроба Саргсяна продовжити свою владу після десяти років перебування на посаді президента. Протягом 11 днів народних протестів Пашинян чинив тиск на уряд, демонструючи особисту харизму, тактичну хватку та політичне керівництво. Це суттєво контрастувало з укоріненою правлячою елітою, яка впала перед ним і натовпом.

Діюча Республіканська партія врешті-решт погодилася з вимогами про позачергові парламентські вибори, на початку грудня 2018 р. Ці вибори були рідкісним вільним і чесним голосуванням у Вірменії – на якому блок Пашиняна, «Мій крок», набрав переважну більшість у новому парламенті. Незважаючи на те, що утримувала владу більше десяти років, Республіканська партія не змогла досягти навіть 5-відсоткового порогу для забезпечення представництва.

Це стало кульмінацією оксамитової революції у Вірменії. Але зараз країна стикається з двома основними проблемами, які мають наслідки для її майбутніх відносин з Європою та Росією. Перший виклик полягає в тому, як Вірменія закріплює демократичні норми та інститути, тим самим виконуючи важливі внутрішні цілі нового уряду та відповідаючи амбіціям, яких Європейський Союз вимагає від країн-партнерів. По-друге, Єреван повинен керувати своїми відносинами з Москвою так, щоб це не заважало цим внутрішнім амбіціям: йому потрібно зберегти або покращити своє непевне становище на Південному Кавказі, одночасно отримавши більшу свободу маневру за межами свого регіону, у тому числі у відносинах з Європою [26].

Незвично, що революція не мала сильного геополітичного елемента – або у формі активного залучення до її процесів третіх країн, або з точки зору того, що сигналізувало про стратегічну зміну геополітичного напрямку. Ніякого Майдану не було. Але тихо, вже кілька років Вірменія повільно виривається з-під тіні Росії. Так було і за часів Саргсяна. Чи залишиться так зараз? Під час революції Росія визнала це справою народу і утрималася від того, щоб втручатися у внутрішні справи країни.

В основі як революції, так і еволюції Вірменії до розхитування відносин з Росією лежить значення ненасильницької зміни уряду. Ця вражаюча перемога «народної влади» є не тільки загрозою для Росії, це також критичне підтвердження європейських ідеалів плюралістичної, справді представницької демократії, заснованої на вільних і справедливих виборах. Таким чином, допомога у забезпеченні вибору Вірменії також представлятиме успіх рішучості та відданості Заходу [35].

Оксамитова революція виникла через невдоволення попередньою владою і, як така, мала сильну внутрішню орієнтацію. Ця зосередженість на внутрішніх питаннях через будь-які припущення про зміни у зовнішній політиці чи стратегічній орієнтації запевнила Росію, що, на відміну від Грузії чи України, зміна уряду Вірменії продовжуватиме керуватися певним ступенем передбачуваності та послідовності. Пізніше це знайшло відображення в

офіційній п'ятирічній програмі уряду Пашиняна, прийнятій у лютому. З точки зору своїх цілей, уряд заявив про намір боротися з корупцією, скасувати непомірну частку ринку та товарні картелі попередньої олігархічної системи та створити більш рівні умови для бізнесу. Країна також стикається з тривожною бідністю: кожен третій вірмен живе за офіційною межею бідності.

Але Вірменія все ще страждає від інституційної слабкості та вразливості. Ця слабкість найбільш очевидна у відсутності справді незалежної судової влади та пов'язаної з цим відсутності верховенства права. І вразливість впливає з нового парламенту, який має мало, якщо взагалі має, законодавчих чи регуляторних знань. Дійсно, увага уряду до внутрішнього порядку денного також впливає з його визнання того, що зовнішня політика – це не другорядний пріоритет. І це також область, в якій прем'єр-міністр та більшість його уряду мають невеликий досвід [26]. Наразі основним інтересом уряду залишається поглиблення демократії та відкриття закритої політичної системи. Однак революція мало вплинула на зовнішньополітичні виклики Вірменії. Найближчий геополітичний контекст Вірменії все ще важкий для країни та її населення у 2,9 мільйона чоловік.

За останні півтора року Вірменія подбала про те, щоб не кинути виклик Росії прямо – і, дійсно, з тих пір, як дві країни стали незалежними у 1991 році, вони були близькими партнерами та союзниками. Країни вже давно підписали двосторонній договір, але звичайно голоси з обох сторін характеризують відносини як «стратегічне партнерство». Незважаючи на це, протягом десятиліть уряд та населення Вірменії почали помічати, наскільки відносини стали менш партнерськими та однозначно односторонніми. Адміністрація Саргсяна не звернула на це уваги і, по суті, чітко усвідомлювала невдоволення громадськості після викриттів про продаж російської зброї Азербайджану [29].

Для Вірменії, що не має виходу до моря, енергетична нестабільність країни була зумовлена залежністю від дешевшого субсидованого імпорту газу з Росії. Субсидований російський газ, який Вірменія традиційно імпортувала за ціною приблизно 150 доларів за тисячу кубометрів, був надто привабливим,

щоб відмовитися від нього. Як відображення глибокої напруги між Москвою та новим урядом у Єревані – і натяк на перевагу Кремля щодо розслідування та навіть тиску на керівництво Вірменії – зараз є занепокоєння щодо можливості підвищення цін на газ.

Наприклад, російська енергетична монополія «Газпром», пов'язана з державою, запровадила різке зростання цін у січні 2019 р., збільшивши оптову ціну на газ з \$ 150 до \$ 165 за тисячу кубометрів. Однак уряд Вірменії був добре підготовлений до цього і уникнув збільшення внутрішнім споживачам – натомість переконав російську газорозподільну мережу у Вірменії покрити нові витрати [62]. Але цей успіх може бути короточасним, оскільки вірменські чиновники очікують подальшого подорожчання російського газу.

Щоб компенсувати цю залежність від імпорту російського газу та усунути будь-яке майбутнє зростання цін, Вірменія шукала в іншому місці принаймні обмежене альтернативне джерело енергії. Іран займає центральне місце в цих зусиллях. Більше десятиліття Вірменія імпортувала природний газ з Ірану за бартерною угодою, яка спиралася на забезпечення надлишкової кількості вірменської електроенергії в обмін на поставки газу. Але рівень імпорту іранського газу – близько 500 мільйонів кубометрів на рік – був незначним у порівнянні з приблизно 2 мільярдами кубометрів газу, імпортованим з Росії. Російський газ також більш високої якості. Тим не менш, Вірменія вже розпочала будівництво третьої високовольтної лінії електропередач, що з'єднає вірменські та іранські електромережі. Після її завершення, у 2020 р., ця лінія дозволила Вірменії потроїти постачання електроенергії до Ірану [71].

Вірменія та Росія мають тісно переплетені економічні відносини, які почалися у 1990-х рр., коли Росія придбала ключові галузі економіки Вірменії. Поряд з тісними енергетичними відносинами, росіяни володіють значною частиною транспортного та телекомунікаційного секторів Вірменії. Це володіння зберігається і досі, демонструючи ступінь залежності Вірменії від Росії.

Водночас, довгострокова економічна ситуація у Вірменії виглядає похмурою, в основному через обмеження зростання, що накладаються зовнішніми обмеженнями, включаючи закриті кордони, слабку виробничу базу та зміну напрямку торгівлі країни після вступу до ЄАЕС. Дійсно, членство в ЄАЕС може незабаром нести стільки тягарів, скільки й переваг для Вірменії: планується, що низка початкових звільнень від більш високих тарифів ЄАЕС таки почне діяти, а наступного року торкнеться близько 800 видів вірменських товарів. Це ще більше посилиться через відсутність урядової стратегії управління чи, принаймні, пом'якшення, економічного збитку [56]. Уряд Вірменії ще не вирішив, чи боротись із закінченням терміну дії пільг та прагнути до переговорів чи сформулювати план протидії негативному впливу на експортерів. Постійні збої в гірничодобувному секторі країни також завдали шкоди довірі інвесторів. Більше того, грошові перекази з Росії до Вірменії зменшуються – частково тому, що санкції Заходу проти Росії завдали шкоди тамтешньому ринку праці, зменшивши тим самим можливості для праці вірменських мігрантів. Однак на даний момент економічні відносини Вірменії з Росією залишаються близькими до залежності. Оскільки за останній час Вірменія зробила лише кілька істотних кроків щодо розширення кола торговельних партнерів, ця ситуація навряд чи зміниться – і, отже, навряд чи допоможе Вірменії послабити загальні відносини з Росією [62].

Вірменія має значення для Росії. Ця країна є ключовою опорою для Росії на Південному Кавказі, але останніми роками, в тому числі до Оксамитової революції, підхід Москви до подій у Вірменії став у значній мірі вседозволеним. У своїй зовнішньополітичній стратегії Росія вважає ключовою задачею налагодження відносин з Вірменією не лише у рамках ЄАЕС, але і в інших сферах – культурній, освітній, соціальній, тощо. Поглиблення відносин у технологічній, енергетичній, політичній сферах мало на меті чинити певний вплив, щоб контролювати Вірменію: у 2016 р. посадова особа «Газпрому» Карен Карапетян стала прем'єр-міністром Вірменії. Мета Карапетяна полягала в тому, щоб домогтися від Москви певної впевненості у рівній співпраці, при

цьому приховуючи бажання Вірменії зменшити свою залежність від Росії, у світлі зростаючих випадків взаємодії Росії з Азербайджаном [58].

Однак оксамитова революція становить виклик для Росії. Нині Вірменія виділяється як приклад ненасильницьких змін, на відміну від улюбленої Росією політичної моделі авторитарного правління її клієнтів та партнерів на пострадянському просторі. З цієї точки зору, будь-який успіх у демократизації та будь-які досягнення у сфері прозорого та підзвітного управління все ж можуть заохотити громадських активістів та опозиційні партії в інших місцях. Більше того, Пашинян та його молода команда, яка здобула освіту на Заході, були чисті від будь-якої корупції. Виражена підтримка їх населенням раптово виявила відсутність легітимності багатьох, якщо не всіх, інших керівників пострадянських держав [35].

Незважаючи на очікування, Росія могла б продовжувати активно впливати на Вірменію; і вона цілком могла би це зробити, не протиставляючи громадській думці. У Вірменії Росії не вистачає варіантів м'якої сили, наприклад, там немає значних проросійських політичних партій чи діячів. Але одним із варіантів для Москви буде повернення до більш непрямого та менш помітного підходу, спираючись на структурні важелі, якими вона користується у Вірменії. Це буде розмаїття інструментів впливу. До них належать: ціни на пільговий експорт російського газу та зброї до Вірменії; уразливість значної сезонної робочої сили та мігрантів Вірменії в Росії; і навіть тиск на Вірменію через Нагірний Карабах [72]. Російський контроль над ключовими галузями економіки Вірменії посилює її структурні важелі впливу. Таким чином, Москва могла б продовжувати захищати свою владу та становище, незалежно від характеру будь-якого уряду в Єревані. Це найбільш ймовірний сценарій російської політики щодо Вірменії. Він дозволив б Росії залишатися в межах парадоксу влади, продовжуючи при цьому впливати на країну.

Ця відсутність геополітичного змісту була центральною для того, щоб Оксамитова революція розігралася на умовах Вірменії, але зовнішньополітична обстановка у внутрішніх дебатах означає, що місце Вірменії в регіональному та

міжнародному порядку може не привертати до себе такої уваги, яку мало б. Новий уряд зробив внутрішній порядок денний своїм пріоритетом: він визначив своїми пріоритетами поглиблення демократії, реформування закритої політичної системи та покращення економіки. Населення втомлене та насторожене щодо економічних жертв у себе вдома, щасливе, що не мусить надто багато думати про зовнішню політику [26].

Це фундаментальна слабкість прем'єр-міністра та значної частини його уряду, який має мало демонстративних знань та ще менше досвіду у зовнішній політиці. Першою і найбільш очевидною перешкодою для уряду є його відносна відсутність попередніх відносин з Москвою або з російськими чиновниками. Дійсно, з точки зору Москви, політична загибель колишньої підпорядкованої вірменської еліти стала великою втратою ключових партнерів. Мало того, що вони втратила свого в Карапетяні – яким би слабким він не виявився – Пашинян був відомий Кремлю лише за те, що він закликав Вірменію покинути ЄАЕС як опозиційний депутат парламенту. Налагодження сердечних, близьких відносин з Росією не було на порядку денному [56]. Відображаючи відмінність у заявах, тепер Пашинян швидко відступив і підтвердив свою прихильність до ЄАЕС, розглядаючи торговий блок як невід'ємний елемент своїх зусиль запевнити Москву, що зміна уряду у Вірменії не передбачається і не буде жодних змін у геополітиці чи стратегічній орієнтації країни [3]. Проте, незважаючи на ці усні запевнення, Росія поки що не довіряє владі Пашиняна – незалежно від нового політичного дискурсу [3].

Ще одна важлива подія в історії Вірменії це поразка у нагірно-карабаському конфлікті 2020 р. Безпосередньо, ця подія зараз продовжує впливати на настрої населення. З емоціями, які все ще піднімаються через катастрофічні військові події минулого року, вони зараз намагаються повернутись і прагнуть позиціонувати власне майбутнє з демократичним режимом та безпекою.

Гнів за минулорічну військову поразку зараз використовується, щоб стверджувати, що демократичний перехід 2018 р. фатально підірвав безпеку

Вірменії. З наближенням виборів представники колишнього політичного істеблішменту країни пропагують міф про те, що Вірменія не може забезпечити власну безпеку, і стверджують, що лише глибша інтеграція з Росією може запобігти подальшим війнам [47].

Цей сюжет має значення через вплив старої гвардії на більшість основних засобів масової інформації Вірменії. Основні послання включають ідею, що Росія ображена демократичним переходом Вірменії, і тому вирішила не втручатися рішуче в бої минулого року. Тим часом західних партнерів Вірменії, таких як Європейський Союз, звинувачують у тому, що вони сидять осторонь під час конфлікту [25].

Більш тісні зв'язки з Москвою зображуються цілком природними, і виправдовують твердження, про те, що тільки Росія здатна запобігти захопленню країни Туреччиною. Мета – створити враження прямого вибору між безпекою та демократією. У країні, яка все ще оплакує минулорічні втрати та глибоко непевна щодо майбутнього країни, це потужне послання [53].

Багато вірмен ставлять під сумнів мудрість торгівлі суверенітетом для захисту зі сторони Росії. Існують також сумніви щодо того, яку безпеку Росія може насправді забезпечити. Нинішня російська військова присутність у Вірменії не змогла запобігти поразці 2020 року. Тим часом, якщо інтеграція з Москвою поглибиться, мало хто захоплений перспективою відправлення вірмен для участі у численних військових кампаніях Росії в таких місцях, як Україна та Сирія [36].

Отже, не всі переконані, що у Вірменії немає альтернативних варіантів на міжнародній арені. В останні місяці зростають ознаки підтримки з боку демократичного світу, які віщують добробут для середовища безпеки Вірменії. Нещодавнє рішення президента США Джо Байдена офіційно визнати Геноцид вірмен сприйняли як надзвичайно значну подію. Це був не лише вітальний крок до історичної справедливості; це також стало ознакою того, що Америка підтримує Вірменію і готова підтримати країну на світовій арені, навіть ризикуючи погіршити відносини з Туреччиною [9]. Багато вірмен залишаються

відданими національному курсу, визначеному у 2018 р., і відкидають всі уявлення про вибір між демократією та безпекою. Навпаки, вони розглядають подальшу демократизацію країни як суттєвий крок до посилення національної безпеки.

2.2. Головні особливості торгово-економічного співробітництва РФ та Республіки Вірменія

Росія є ключовим зовнішньоекономічним партнером Вірменії. Міжурядова комісія з економічного співробітництва між Республікою Вірменія і Російською Федерацією функціонує на регулярній основі.

Якщо говорити про Вірменію з боку економіки, то необхідно і бажано, щоб вона зберегла близькі відносини з Росією як у коротко-, так і в довгостроковій перспективі. Однак останні поступки Росії щодо добрих відносин у короткостроковій перспективі можуть мати потенційно шкідливі наслідки для Вірменії в майбутньому. Ці поступки частково призвели до домінування Росії в економічному секторі, надмірної залежності від Росії щодо енергетичних потреб Вірменії та укріплення вірменської покірності російським інтересам. Тому Вірменія повинна підтримувати відносини з Росією, одночасно забезпечуючи довгострокові шляхи, які зосереджені на реальному стратегічному партнерстві, а не на залежності [15]. Одним словом, Вірменії слід повернутися до зовнішньої політики комплементаризму, яка була вперше введена за часів першого президента Республіки Вірменія Левона Тер-Петросяна.

Комплементаризм підкреслює важливість досягнення найкращих інтересів Вірменії шляхом прийняття збалансованої політики та мінімальної участі або ідентифікації в регіональних блоках. Використання довгострокових інтересів Вірменії для тісних відносин з Росією, мабуть, найкращим чином проявляється у стані економіки Вірменії. Як і багато колишніх радянських республік, крах заплутаних радянських моделей торгівлі та спадщина її

централізованої економіки все ще мають негативні наслідки для промисловості та торгівлі Вірменії.

Ще більше ускладнює її економічний статус реальність блокованих кордонів із сусідніми Туреччиною та Азербайджаном. Діючі з 1993 року блокади мали два основні наслідки для економіки Вірменії. По-перше, це помітно посилило залежність Вірменії від Росії в торгівлі та енергетиці. Найбільший нафтопровід в регіоні, лінія Баку-Тбілісі-Джейхан (Додаток 2), який тягнеться від Азербайджану до Грузії і закінчується в Туреччині, цілеспрямовано обходить Вірменію, виключаючи її з прибуткової частки в експорті каспійської нафти до Європи [71].

У першу чергу, джерело сирої нафти у Вірменію надходить з Росії через Транскавказький трубопровід та менший газопровід Моздок-Тбілісі. Трубопровід природного газу Тебріз-Єрсах, який пролягає між Іраном та південною частиною Вірменії, мав потенціал забезпечити майже вдвічі більший обсяг щорічного споживання природного газу Вірменією та демонстрував великі перспективи у зменшенні енергетичної залежності Вірменії від Росії. Однак ця залежність не була реалізована через поступки уряду Вірменії в обмін на продовження субсидованих цін на російську нафту. Через покірливість Вірменії, що призвела до цих поступок, тепер Росія також володіє більшістю акцій у трубопроводі Тебріз-Єрсах, що руйнує надії вірмен скоротити залежність від Росії щодо енергетичних потреб Вірменії [62]. По-друге, блокади збільшили транспортні витрати вірменських товарів. За винятком Туреччини та Азербайджану, Вірменія має широкий, гірський, північний кордон з Грузією та невеликий, але стратегічний кордон (30 км) з Іраном на півдні. Основними партнерами з експорту Вірменії є Німеччина, Росія та Ірландія, і це вимагає транзиту вірменських товарів по відносно слаборозвинених сухопутних шляхах у Грузії, поки товари не потраплять до чорноморських портів Батумі та Поті, звідки вони будуть відправлятися до Європи. Оскільки можливості транспортування Вірменії сильно обмежені, премії за вартість доставки зазвичай досягають 35 відсотків, більше, ніж витрати на доставку, орієнтовані

на конкуренцію. За оцінками уряду Вірменії, продовження блокади коштує для вірменського бізнесу сотні мільйонів доларів на рік транспортних зборів. Це накладає надмірне фінансове навантаження на існуючі вірменські підприємства та промисловість, одночасно відштовхуючи інвесторів від розширення існуючого бізнесу та відкриття нового, що ще більше сприяє тяжкому становищу економіки Вірменії [62].

Хоча основні галузі її економіки також включають видобуток корисних копалин, сільське господарство та виробництво деталей машин, економіка Вірменії значною мірою базується на послугах будівельних та туристичних галузей. Хоча ці сектори мали перспективне зростання, оскільки Вірменія зазнала двозначного відсоткового зростання ВВП з 2004 по 2008 р., вони виявились дуже мінливими щодо повалення міжнародних ринків та зазнали серйозних втрат фінансового та людського капіталу внаслідок світової економічної кризи [20]. Будівельний сектор, який значною мірою спирається на російські інвестиції, став свідком різкого скорочення інвестицій у 2009 та 2010 рр., що призвело до втрати кількох тисяч робочих місць, що ще більше посилює соціально-економічну напругу.

Гострий стан економіки Вірменії підкреслює серйозні недоліки логіки вірменського уряду щодо короткострокових поступок Росії, які обмежують довгострокову економічну свободу Вірменії. Ці поступки сталися з кількох причин, включаючи загальну відсутність зовнішньополітичного процесу, зміцнення влади верхівкою уряду Вірменії, підпорядкування значному тиску з боку Росії та похмурі внутрішні економічні умови [61]. Перший і найбільш яскравий приклад вірменських поступок у відповідь на російський тиск – угода про капітал у борг. Росія реалізувала стратегію викупу боргу іншої держави перед Росією в обмін на російську власність на ключових підприємствах цієї країни. На додаток до застосування цієї тактики до Вірменії, Росія випробовувала цю практику у подібних угодах у Центральній Азії, з такими країнами, як Таджикистан та Киргизстан, для того, щоб отримати ключ до регіональних енергетичних активів [62]. У випадку Вірменії її борг склав лише

93 мільйони доларів. Це порівняно невелика сума за міжнародними стандартами, особливо якщо врахувати, що лише з 1992 по 2005 р. допомога США Вірменії становила понад 1,6 млрд доларів. Уряд Росії вимагав повернення цього боргу. Коли уряд Вірменії не заплатив одразу, він натомість передав Росії п'ять основних вірменських активів. Рішення про це було прийнято переважно прем'єр-міністром та його міністром оборони, не повідомляючи іншим членам уряду чи громадянам Вірменії умови угоди. Лише після обміну вірмени почали явно протестувати проти передачі Росії основних підприємств Вірменії. Крім того, уряд критикували за те, що вони навіть не намагалися переглянути умови виплати кредиту чи знайти інші альтернативи.

Якщо жорсткий зв'язок з Росією був не можливим, то уряд критикували за те, що він не вивчив інші варіанти, такі як погашення позики за допомогою менших, низьких відсотків позик, запозичених у європейських країнах, які були б лояльнішими кредиторами, ніж Росія. Уряд Вірменії також міг позичити гроші у Федеральній резервній системі Вірменії, яка на той час становила 450 мільйонів доларів. Незважаючи на те, що цей варіант зашкодив би авторитету Вірменії в торгівлі та запозиченнях, можна стверджувати, що це було б краще, ніж передача її основних енергетичних активів. Незважаючи на це, часові рамки, за які була укладена угода, та рішуча відстоювання угоди свідчать про те, що інші альтернативи не були розглянуті взагалі [19].

До п'яти основних активів угоди «Капітал-борг», належать ключові джерела енергії, дослідження, розробки та виробничі потужності. По-перше, Росія придбала право власності на атомну електростанцію «Метцамор», яка постачає Вірменії близько 40 відсотків її внутрішньої енергії. До угоди діяльність заводу незмінно залежала від постачання ядерного палива від Росії. Фактично, завод торгувався спеціально для задоволення боргу в 32 мільйони доларів, накопиченого при купівлі цього палива [77].

Окрім об'єкта «Метцамор», Російська державна Єдина енергосистема (РАО ЄЕС) отримала контроль над шістьма з дев'яти гідроелектростанцій Вірменії. На ці гідроелектростанції припадає близько 33 відсотків енергії

Вірменії. Росія також отримала Разданську електростанцію, яка залишається найбільшим джерелом термоелектричної енергії у Вірменії, а також електронний та робототехнічний завод Марса в Єревані, науково-дослідний центр військового та цивільного виробництва, який був одним з перших у своєму роді за часів СРСР. Нарешті, право власності на найбільший на Кавказі цементний завод, розташований у Раздані, було передано Росії замість 10 мільйонів доларів боргу за газ [77]. Цей обмін дав Росії контроль над виробництвом сировини, необхідної для будівельної промисловості Вірменії. Коли угода була укладена, Росія залишилася під контролем понад 90 відсотків енергетичного сектору і домінувала в ключових галузях виробництва.

Хоча сумнівна угода викликала незгоду в парламенті, навіть серед тих, хто, як правило, був більш проросійським, не всі були песимістами. Насправді, багато хто вірив у те, що російський контроль над цими активами створить високооплачувані робочі місця, підвищить продуктивність праці і, зніме весь борг перед Росією, зміцнить економіку та збільшить добробут у Вірменії. Ця необґрунтована довіра до російських можливостей впливає з пануючого уявлення про те, що Росія діятиме в інтересах Вірменії [62]. Проте російський контроль над стратегічними активами Вірменії не створив ні високооплачуваних робочих місць, ні суттєво не покращив стан економіки Вірменії. Найбільш очевидно це проявляється в російському керівництві заводом електроніки та робототехніки та атомною станцією в Мецаморі [26]. Коли було оприлюднено, що завод буде підконтрольний Росії, були вагомими підстави для тих, хто був розчарований його роботою, вважати, що російське управління об'єктом збільшить продуктивність, перетворивши завод на сучасне підприємство, здатне працювати з професіоналами з вищою технічною підготовкою. Але вони були розчаровані. Через сім років після його придбання завод практично не створив нових робочих місць і працює з жалюгідними десятима відсотками від загальної потужності.

Інше тривожне питання щодо Мецамора – це зберігання та транспортування ядерних відходів. За радянських часів ядерні відходи

транспортувалися наземним транспортом з Вірменії в Росію через Грузію. Однак після розпаду Радянського Союзу грузинські чиновники заперечують наявність угоди з Росією щодо транзиту небезпечних ядерних матеріалів через її кордони [11]. Незважаючи на звинувачення у транспортуванні ядерного матеріалу через Грузію без дозволів, Росія стверджує, хоч і сумнівно, що вона більше не використовує сухопутні шляхи для транспортування ядерного матеріалу до та з Вірменії, а натомість транспортує паливо через Грузію за допомогою російських вантажних літаків.

Грузинські чиновники порівняли цей метод з «польотом потенційної ядерної бомби». Хоча це, звичайно, перебільшена позиція, очевидно, що Росія не повідомляє про місцезнаходження та методи транспортування палива та ядерних відходів до та з Вірменії. На вимогу російського уряду зменшити витрати на транзит, міністр енергетики Вірменії Армен Мовсісян запропонував закон, який дозволив створити на території Вірменії сховище ядерних відходів, яке містило б певну кількість відпрацьоване паливо до 50 років [62]. Однак багато у Вірменії, включаючи Річарда Гірагосяна, директора Вірменського центру національних та міжнародних досліджень у Єревані, стурбовані тим, що не вживаються необхідні запобіжні заходи для будівництва цього сховища. Можлива корупція, неправильне розпорядження коштами та відсутність досвіду у будівництві об'єкта можуть призвести до скорочення термінів будівництва та неякісного зберігання. Гірагосян стверджує, що якщо їх не побудувати належним чином, існує велика ймовірність того, що ядерні відходи можуть просочитися крізь фундамент, у ґрунт і, врешті-решт, в один з небагатьох природних ресурсів Вірменії: його величезну мережу водоносних каналів. Оскільки ці водоносні канали переплітаються по всьому Кавказу, забруднення ядерними відходами було б руйнівним не лише для Вірменії, а й для Кавказу та Близького Сходу [20]. Більша прозорість від імені вірменського уряду щодо сховища та посилення міжнародної участі необхідні, щоб запевнити громадян та сусідів Вірменії, що вона не грає з регіональною безпекою, щоб вирішувати проблеми в короткостроковій перспективі.

Що стосується будівництва нової атомної електростанції, яка замінить Мецамор, уряд Вірменії знову пішов проти власних інтересів, щоб продемонструвати свою готовність співпрацювати з Росією. Хоча вона отримала значні пропозиції від Франції та Японії про будівництво нового заводу, насправді тендерний процес був фіктивним; уряд Вірменії ніколи не мав наміру надавати контракт неросійській компанії. Хоча Росія майже напевно побудує надійну та прибуткову атомну електростанцію, її ціна була вищою, ніж у Японії чи Франції. Крім того, хоча Вірменія вже претендує на тісні політичні, економічні та культурні зв'язки з Росією, вона пропустила важливу можливість розширити свої економічні відносини з країнами, що не входять до складу колишнього Радянського блоку, така можливість відповідала б довгостроковим інтересам Вірменії [56].

Перший приклад використання Росією енергії як інструменту зовнішньої політики можна побачити у її відносинах з Вірменією під час будівництва газопроводу Тебріз-Єрсах. Газопровід протяжністю приблизно 40 км пролягав між містами Тебріз в Ірані та Єрсах на півдні Вірменії. Діаметр трубопроводу становив 1420 міліметрів, що могло б транспортувати майже вдвічі більшу кількість іранського природного газу, необхідного для задоволення потреб Вірменії. В обмін на природний газ Вірменія за контрактом експортуватиме електроенергію до Ірану строком на 20 років. Цей трубопровід був задуманий як перший крок до будівництва нафтопереробного заводу на території Вірменії, тим самим полегшивши залежність Вірменії від Росії щодо енергоресурсів [71]. Складалося враження, що уряд Вірменії робить конструктивні, перспективні кроки на шляху до забезпечення майбутніх інтересів Вірменії.

Росія не була зацікавлена в реалізації ідеї Вірменії зменшити залежність від енергоносіїв. Трубопровід Тебріз-Єрсах представляв не тільки втрату прибутку для російських державних газових компаній, але й потенційно втрату його політичного та економічного впливу на Вірменію. Москва діяла швидко. Майже відразу було оголошено про припинення субсидій на газ, що діяли з

часів незалежності Вірменії, що скоротило вартість газу, імпортованого з Росії, приблизно до однієї третини ціни, яку платять європейські країни [71].

Однак, як давно проголошений стратегічний партнер Росії, більшість вірмен обурилися раптовим подорожчанням. Наслідки припинення використання субсидованої нафти з Росії похитнуло всю економіку Вірменії, підвищуючи ціни та стискаючи і без того проблемного вірменського споживача. Врешті-решт, Путін пояснив, що Росія просто нормалізувала ціни на нафту, щоб задовольнити попит на ринку. Він дав зрозуміти, що Вірменія не отримає особливого ставлення.

В обмін на м'які субсидії на газ, які були продовжені з 2006 по 2009 р., уряд Вірменії дозволив продати п'ятий, останній енергоблок заводу Раздан, який був єдиним блоком, якого Росія не отримала після угоди 2003 р. Газпром, російська державна газова компанія, також отримала контроль над першою ділянкою трубопроводу Тебріз-Єрсах, який пролягає між найпівденнішими містами Вірменії, Мегрі та Каджараном, що дозволило йому регулювати доступ Вірменії до іранського газу. Більше того, купівля цих активів призвела до того, що «Газпром» володів 92 відсотками газової компанії «АрмРосГаз», що належить Вірменії. Отримавши більшість акцій «АрмРосГаз», Газпром швидко саботував можливість створення енергонезалежної Вірменії в майбутньому [71]. Замість початкового діаметра 1420 міліметрів, запланованого для газопроводу Тебріз-Єрсах, діаметр був скорочений до 250 міліметрів. На велике незадоволення іранців, цей крок знизив майбутнє стратегічне значення газопроводу. Наразі він використовується лише незначно, при цьому газ перекачується з Ірану до Вірменії менше 300 мільйонів кубічних метрів на день, або менше половини щоденного російського експорту газу. Уряд Вірменії відкидає критику за недостатнє використання трубопроводу, заявляючи, що має більший фінансовий сенс купувати субсидований російський газ. Вони пояснюють, що субсидії зміцнюють економіку Вірменії, зменшуючи витрати на транспортування та виробництво, тим самим допомагаючи вірменському народу [61]. Дійсно, ці субсидії можуть запропонувати короткострокове

полегшення для кожного другого вірменина, який, за оцінками, живе у бідності. Однак у довгостроковій перспективі це полегшення мало велику ціну за прагнення Вірменії до більш збалансованого підходу до енергетичної незалежності.

Замість того, щоб утримуватися від російського тиску, уряд Вірменії повинен був усвідомити стратегічну важливість трубопроводу Тебріз-Єрсах, тримати його під контролем Вірменії та використати його як перший крок до диверсифікації своїх енергоресурсів. Прийшовши до цього, уряд мав би зробити все можливе, щоб не допустити придбання трубопроводу Тебріз-Єрсах, що дало Росії повний вплив на її енергетичний сектор. Нарешті, він мав би менше зосереджуватися на важливості збереження російських субсидій, а більше на боротьбі з корупцією та створенні економічних стимулів [62]. Це могло б зменшити потребу в субсидіях на газ, в першу чергу, зменшивши спроможність Росії використовувати їх проти Вірменії.

Другий приклад того, як Росія використовує свої енергоресурси для впливу на зовнішню політику, бачиться у її ролі у стимулюванні нормалізації відносин між Туреччиною та Вірменією. У цьому випадку інтереси Росії у нормалізації відносин корелюють з інтересами Вірменії; таким чином, нинішній російський тиск діє на користь Вірменії. На відміну від уряду Вірменії, уряди Туреччини та Росії мають плани економічних дій на випадок, коли Туреччина знову відкриє кордон з Вірменією. Росія та Туреччина обговорили та домовились про продаж електроенергії РАО ЄЕС з Вірменії в Східну Туреччину та масове відвантаження турецьких товарів на ринки Вірменії за допомогою існуючих залізниць. Оскільки Росія має економічний стимул для нормалізації відносин, вона відіграла важливу роль у закликанні до повернення офіційної дипломатії між двома країнами [53].

Здається, що замість того, щоб продовжувати економічну торгівлю із Заходом, Вірменія неминуче матиме подальші економічні та військові переплітання з Росією. Як згадувалося раніше, для більшості вірменського народу Росія сприймається не тільки як захисниця, але і як країна можливостей.

Оскільки Росія пропонує тисячам вірмен шанс на поліпшення життя, тому що вона є одним з найбільших торгових партнерів Вірменії, і оскільки більшість грошових переказів надходить з Росії, Вірменії в інтересах підтримувати високий рівень економічної взаємодії з Росією [61]. Однак у інтересах Вірменії також диверсифікувати свою економіку та поглибити принаймні економічно зв'язки з ЄС та США. Незважаючи на необхідність зміцнення економічного партнерства Вірменії з Європою та США, Вірменія отримала кредит у розмірі 500 мільйонів доларів від Росії внаслідок світової економічної кризи та її руйнівного впливу на економіку Вірменії, що базується на послугах. Умови цієї позики залишаються неясними; проте, певно, що російський вплив у регіоні буде ще більше закріплюватися [9].

Таким чином, що жодні умови кредитування не були розкриті; уряд домовився про кредит за закритими дверима. Дуже рідко російська допомога приходить без тягарів. Деякі експерти вважають, що туманні умови кредиту включають Вірменію до рубльової зони. Інші вважають, що умови позики зміцнять зв'язки між російськими та вірменськими військовими, можливо, навіть інтегруючи їх. Хоча уряд не коментує конкретно те, що Вірменія може уступити Росії, відомо те, що позика «збільшить політичний вплив Росії у Вірменії».

2.3. Співпраця у військово-технічній галузі між РФ та Республікою Вірменія

Військове співробітництво між Вірменією та Росією ґрунтується на тому, що обидві держави є членами військового альянсу (ОДКБ), а також учасниками Спільної системи протиповітряної оборони СНД. Також, основою цієї співпраці є Договір про дружбу, співпрацю та взаємну допомогу між РФ і Республікою Вірменія (1997 р.), Угода між Урядом РФ і Урядом Республіки Вірменія про військово-технічне співробітництво від 2003 р. (ратифікована 2014 р.). Сторони вживають заходів до здійснення співробітництва шляхом:

- здійснення взаємних поставок продукції військового призначення та матеріально-технічних засобів для потреб оборони та безпеки держав Сторін;
- надання послуг військово-технічного призначення;
- збереження і розвитку сформованих коопераційних зв'язків при розробці і виробництві продукції військового призначення;
- надання військово-технічної допомоги.

Росія утримує в Гюмрі, на північ від Єревана, одну зі своїх військових баз (102-а військова база) у складі Закавказької групи сил Росії; в 2010 р. відповідний договір був продовжений до 2044 р.

Російська військова база була розгорнута на території Вірменії ще в 1996 р. У двосторонньому договорі зазначено, що російські військові будуть перебувати на базі протягом 25 років, але влада Вірменії заявила, що у разі необхідності ці терміни можна переглянути і виключно у напрямку продовження. Незважаючи на те, що Росія не платить уряду Вірменії за військову базу, розташовану в Гюмрі, вірменська сторона піклується про всі комунальні служби, воду, електрику тощо.

Існування російської бази у Вірменії є спірним. Ті, хто виступає за неї, стверджують, що це змусило б Росію воювати поряд з Вірменією у разі можливого вторгнення Туреччини, тоді як критики стверджують, що її існування загрожує суверенітету Вірменії і небезпечно для мирного населення.

А втім військова співпраця продовжувала розвиватися. У середині жовтня 2017 р. Кабмін Вірменії схвалив проект закону про підписання угоди на суму 100 млн. доларів з Росією для спрощення закупівлі зброї відповідно до внутрішнього законодавства [28].

Конфлікт з Азербайджаном за Карабах теж був важким для двосторонніх відносин. 28 вересня 2020 р. Вірменія повністю заборонила чоловікам віком від 18 р., які є у резерві, виїжджати з країни. Це був перший дзвіночок нового витка протистояння.

8 жовтня 2020 р. президент Вірменії Армен Саркісян звільнив директора СНБ. Згодом уряд Вірменії посилив воєнний стан і не допускав критику державних органів та «пропаганду, спрямовану на порушення обороноздатності країни». Того ж дня Міністерство оборони Вірменії скасувало журналістську акредитацію кореспондента «Нової газети», офіційно за в'їзд до Нагірного Карабаху без акредитації. 9 жовтня 2020 р. Вірменія посилила законодавство про безпеку і вже 21 жовтня 2020 р. Кабінет міністрів Вірменії тимчасово заборонив імпорт турецьких товарів [43]. Наступного дня парламент Вірменії ухвалив закон про списання боргів вірменських військовослужбовців, поранених під час сутичок, та боргів сімей вбитих.

Станом на 8 листопада 2020 р. один вірменський активіст був оштрафований поліцією за його антивоєнний пост. Незабаром після того, як новина про підписання угоди про припинення вогню з'явилася 10 листопада, у Вірменії вибухнули жорстокі протести проти Ніколи Пашиняна, які стверджували, що він «зрадник». Протестувальники також захопили будівлю парламенту, зламавши металеві двері, і витягли президента Національної асамблеї Вірменії Арарата Мірзояна з автомобіля і побили його. Протягом листопада численні вірменські чиновники подали у відставку, включаючи міністра закордонних справ Вірменії Зограба Мнацаканяна, міністра оборони Давіда Тонояна, керівника служби військового контролю цього ж міністерства Мовсеса Акопяна та речника Міністерства оборони Вірменії Арцрун Оганесян [34].

Протести очолювали дві різні політичні коаліції: Національно-демократичний полюс, прозахідний та проєвропейський альянс та Рух порятунку Батьківщини, проросійський союз, що складається з кількох опозиційних партій. Республіканська партія, найбільша опозиційна партія в парламенті на той час, «Процвітаюча Вірменія» та Республіканська революційна федерація приєдналися до Руху порятунку Батьківщини. 3 грудня 2020 року Рух порятунку Батьківщини оголосив колишнього прем'єр-міністра Вазгена Манукяна своїм кандидатом [57].

Російський військовий аналітик Павло Фельгенгауер заявив, що підрядники Вагнера були направлені для підтримки вірменських військ як операторів ПТРК. Після війни, у грудні 2020 р., в Інтернеті з'явилося фото найманця Вагнера, очевидно, зроблене перед церквою в Шуші під час війни. Також російські ЗМІ просочили повідомлення, яке, очевидно, описує, як уряд Вірменії відмовився платити російським найманцям за їх роботу, і як через це деякі з найманців Вагнера мали намір повернутися до Росії або перейти на азербайджанську сторону [37]. Російські ЗМІ повідомляли, що у листопаді на вірменській стороні воювало близько 500 російських найманців, а близько 300 російських найманців брали участь у битві під Шушею разом з Віктором Злобовим, капітаном ЗС РФ у відставці, заявивши, що Шушу «захищали переважно завдяки російським добровольцям».

Триваюча війна між Вірменією та Азербайджаном навколо Нагірного Карабаху звертає увагу на новий парадокс у зовнішній політиці Росії: Росію, схоже, обурило більше підписання Європейським Союзом угоди про вільну торгівлю з Україною у 2013 р., аніж боротьба Азербайджану та Туреччини з Вірменією, військовим союзником і близьким партнером Росії [36].

Москва витратила більше десятиліття на ретельне створення іміджу великої держави, яка ретельно контролює її присутність на більшій частині пострадянського простору. Але реакція Росії на Нагірно-Карабаський конфлікт є серйозною зміною обох цих принципів російської геополітики. Чому Росія утрималася від принаймні дипломатичної підтримки Вірменії, члена Організації Договору про колективну безпеку? І чому російські зовнішньополітичні заяви щодо війни звучать спокійно і майже не критично щодо Туреччини та Азербайджану?[72]

Існує кілька причин цього очевидного парадоксу. В останні роки Росія, як і інші міжнародні посередники в мінських групах, стає все більш розчарованою вірменською непоступливістю у переговорах щодо Нагірного Карабаху. У 2011 році сторони домовились про так звані Мадридські принципи, згідно з якими Вірменія поступилася б контролем над сімома районами, що оточують

Нагірний Карабах, і вела переговори про статус самої території. М'яч був на полі Вірменії, коли мова зайшла про прогрес у впровадженні цих принципів.

Досить нейтральна реакція Росії на недавні сутички між Вірменією та Азербайджаном відображає обурення через негнучкість її союзника в переговорах. У Москві існує думка, що за останні два десятиліття баланс сил змінився на користь Азербайджану – і що, замість того, щоб дотримуватися більш-менш прийнятної угоди, Вірменія просто проігнорувала це [25].

Іншим питанням, що вплинуло на реакцію Росії, був нинішній уряд Вірменії, який прийшов до влади після масштабних вуличних протестів у 2018 році, на тлі ледь прихованого невдоволення Росії. Роздратування Росії прем'єр-міністром Вірменії Н. Пашиняном, ймовірно, не є головною причиною її небажання підтримувати Вірменію більш напористо, але це, безумовно, важливий фактор [63].

Отже, чи буде Росія просто стояти осторонь і дивитися, як її союзник зазнає поразки? Так і ні. Стримуючи, Росія, схоже, пропонує Азербайджану деякий час і простір для повернення територій, які юридично входять до складу Азербайджану, але які перебувають під контролем Вірменії з 1994 року. А як щодо Вірменії? З точки зору Росії, у країні буде мало інших варіантів, окрім як залишатися з Росією. Навіть якщо зараз інші держави можуть це підтримати, Вірменія знає, що Росія єдина країна, яка введе війська для її захисту. Навіть якщо Росія дозволить Азербайджану відвоювати деякі території, Вірменія залишаться вірним союзником Росії [25].

Безумовно, небажання Росії виступати рішучіше на підтримку Вірменії завоювало міжнародну увагу. І це значно пошкодило імідж Росії у Вірменії. Цей образ погіршується протягом кількох років. Але, такі фактори мають набагато більше значення в консолідованих демократіях ЄС, ніж у частинах світу, де громадська думка важлива, але, зрештою, не завжди формує зовнішню політику. Іншими словами, для Москви добре, якщо населення має проросійські настрої, але це не є абсолютною метою [25].

Таким чином, Росія може «вбити двох зайців», прийнявши обмежену війну, в якій Азербайджан відвоює певну територію, але не загрожує екзистенційно Вірменії. Це робить велику послугу Азербайджану, не втрачаючи при цьому Вірменії, якій нікуди подітися. Однак таке позиціонування має свої витрати. Багато на Південному Кавказі та за його межами пам'ятатимуть той факт, що Росія відмовляється допомогти своєму союзнику. І хоча Росія не обов'язково робить це через слабкість або нездатність взяти більш жорстку позицію щодо Туреччини та Азербайджану, війна в Нагірному Карабасі показує, наскільки короткострокові геополітичні розрахунки Росії можуть змусити її ігнорувати довгострокові інтереси [63].

Висновок до розділу 2

Державність та економіка Вірменії можуть бути деформовані шляхом її інтеграції у проекти, у який вона не вписується природним чином. Економіка Вірменії, яка вже вважається надмірно залежною від Росії у багатьох галузях, буде ще більше залежною. Москва визнає необхідність надання Вірменії фінансових заохочень, щоб заспокоїти внутрішню соціальну ситуацію, оскільки скорочення грошових переказів від вірменських робітників у Росії та девальвація рубля матимуть величезний вплив на економіку Вірменії. Однак є ширші наслідки. Основним аргументом на користь вступу до російського ЄАЕС була безпека. Очевидно, довгострокової оборонної угоди з Росією було недостатньо. Однак Вірменія усвідомлює, що навіть при членстві в ЄАЕС Росія продовжує «фліртувати» з Азербайджаном, який вона вважає набагато важливішим призом. Нині Росія є найбільшим постачальником озброєнь Азербайджану, що забезпечує як наступальну, так і оборонну зброю. Водночас, відхиляючи Угоду про асоціацію з ЄС, Вірменія втратила можливість мати привілейоване політичне становище в ЄС, що «на руку» Москві. У сфері управління, якщо дотримуватись шаблону 2014 р., видно подальшу маргіналізацію професіоналів та західноосвічених технократів на ключових

посадах, а також консолідацію системи кланів на чолі з олігархами як наріжний камінь вірменської політики. І для Росії це дуже вигідно.

РОЗДІЛ 3. ВІДНОСИНИ З АЗЕРБАЙДЖАНОМ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ РОСІЇ

3.1. Політичний вимір двостороннього співробітництва між РФ та АР

Зовнішня політика Азербайджану, держави, що відновила свою незалежність майже тридцять років тому, має кілька відмінних рис. Для переважно мусульманської країни з пострадянською історією, яка має сусідство, з Росією, Іраном та Туреччиною, ефективна зовнішня політика – це не просто інструмент міжнародних відносин – це інструмент виживання. Водночас, таке геополітичне розташування дає багато можливостей. Розташований на перехресті основних торговельних та енергетичних шляхів між Сходом та Заходом і зберігаючи світськість держави з мусульманською спадщиною, Азербайджан є природним містком між Європою та Азією, мусульманським та християнським світом та воротами до енергетичних та транспортних коридорів для всього регіону, в якому він розташований. Це робить Азербайджан однією з найбільш стратегічних держав колишнього СРСР з точки зору регіональної та міжнародної безпеки [71]. Крім того, що стосується економічної інтеграції, також слід враховувати роль Азербайджану в транзиті вуглеводнів з Каспійського басейну.

Будучи частиною Південного Кавказу, Азербайджан в кінцевому підсумку є частиною геополітичної зони, де регіональні держави, мають критичні економічні та політичні інтереси. Крім того, цей регіон є місцем, де такі міжнародні гравці, як США та ЄС, також здійснюють свій вплив. В Азербайджані існує чітке розуміння того, що різні підходи вищезгаданих регіональних та глобальних держав можуть призвести до зіткнення інтересів, закликаючи Азербайджан розробити збалансовану та прагматичну зовнішню політику [71].

З самого початку незалежності Азербайджан працював над поступовим поліпшенням відносин зі своїм найбільшим сусідом – Росією. У зовнішньополітичній діяльності Азербайджанської Республіки на сучасному

етапі, безумовно, одне з центральних місць займає «російський напрямок». Росія у своїй зовнішньополітичній стратегії відводить Азербайджану роль перш за все торгового партнера. Політичний вимір між країнами розвинений не так як у Азербайджану з Туреччиною. Хоча варто зазначити, що політичний діалог після другої Карабахської війни значно поживавився. Але у 1990-ті рр. двосторонні відносини були негативними, якщо не ворожими [1].

Погіршуватися відносини почали після підписання 12 жовтня 1992 р. Договору про дружбу, співпрацю і взаємну безпеку між РФ та АР. У цьому міждержавному Договорі передбачалося налагодження співпраці в різних сферах двосторонніх відносин. Сторони визнавали суверенітет один одного і декларували підтримку курсу на демократичний розвиток держав, зобов'язувалися дотримуватися прав людини і національних меншин. У разі ж погіршення політичної обстановки Азербайджан і Росія зобов'язувалися надавати підтримку один одному, а також для оцінки розвитку політичної ситуації на регулярній основі проводити консультативні зустрічі [24]. Договірні сторони брали на себе зобов'язання будувати свої відносини як суверенні і незалежні держави, дотримуватися принципу невтручання у внутрішні справи один одного не застосовувати силу або погрожувати силою. У Договорі особливо підкреслювалося, що сторони зобов'язуються в своїх взаєминах неухильно керуватися принципами територіальної цілісності та непорушності кордонів.

Так само, президент Азербайджану заявив, що укладення договору з Росією не є якоюсь особливою подією, оскільки в стадії підготовки знаходяться аналогічні документи з Туреччиною, США, Великобританією, Єгиптом і Ізраїлем. Було також підкреслено, що Азербайджан не збирається стати членом СНД, оскільки не бачить в цьому перспектив, а має намір будувати свою зовнішню політику з усіма країнами світу на основі взаємної вигоди і безпеки. Подібні заяви президента Азербайджану не могли не викликати негативну реакцію російської сторони. Не випадково, підписаний російсько-

азербайджанський договір так і не був ратифікований Державною Думою РФ [24].

Одним із важливих каменів спотикання в азербайджано-російських відносинах були питання військово-політичного характеру, що стосуються перш за все статусу російських військ, розділу військового майна колишньої Радянської Армії і Каспійської військової флотилії, а також переговори про порядок охорони кордонів. Указом президента РФ від 25 березня 1992 р. розквартировані в Азербайджані 4-а армія і російські прикордонні війська були взяті під юрисдикцію Росії. Хоча військові частини і застави були укомплектовані на 30-40%, азербайджанська сторона ввела заборону на заклик новобранців з Росії та інших країн СНД для проходження служби на території республіки [44]. Азербайджанська сторона поставила питання про виведення російських військ з території республіки, а прикордонні застави запропонувала доукомплектовувати за рахунок місцевих призовників.

В цілому до середини 1990-х рр. в азербайджано-російських відносинах накопичилося стільки проблем, що говорити про партнерство, співробітництво, не кажучи вже про дружні стосунки було просто неможливо. Взаємні звинувачення і закиди, обмін досить різкими посланнями і нотами протесту не припинялися. Все це призводило до того, що обидві країни фактично перебували в цей період в стадії протистояння [12].

З початку 2000-х рр. відносини покращилися у напрямку встановлення міцного стратегічного партнерства. Після розпаду СРСР більшість країн пережили період взаємної недовіри у відносинах з Росією. Для Азербайджану досвід активної фази нагірно-карабаського конфлікту з Вірменією спричинив низку стереотипів, які ускладнювали розвиток ефективних двосторонніх відносин. Однак позитивні зміни у зовнішньополітичній орієнтації Росії на початку 2000-х рр. у поєднанні зі збільшенням кількості взаємних візитів на високому рівні ознаменували нову еру у двосторонніх відносинах та співробітництві, що призвело до кількох угод, які встановлювали, а потім підтверджували дружбу та стратегічне партнерство [13].

Говорячи про прагматичну та довірчу модель двостороннього партнерства між Москвою та Баку, президент Алієв зазначив, що «відносини між Азербайджаном та Росією перебувають на рівні стратегічного партнерства». Країни тісно співпрацювали у політичній, торговельній, економічній та гуманітарній сферах. У відносинах з Росією було досягнуто історичне рішення – остаточне розмежування кордонів [12].

У другій половині 2010-х рр. відносини між країни вийшли на новий рівень. У червні 2014 р. російські міністри та високопосадовці відвідали Азербайджан, щоб переконати Баку в більш тісній співпраці з Москвою. Міністр економіки Росії Олексій Улюкаєв відвідав Баку на початку червня 2014 р. для обговорення економічного співробітництва. Потім МЗС Росії Сергій Лавров прибув 18-19 червня для продовження того, що він назвав «найактивнішим діалогом». Крім того, в Азербайджані відбулися візити віцепрем'єр-міністра Росії Дмитра Рогозіна, спікера Думи Сергія Нарішкіна та міністра розвитку Ігоря Силуанова [52].

Найважливішою міжнародною темою двосторонніх відносин залишається врегулювання Нагірно-Карабаського конфлікту. Після підписання Майендорфської декларації у 2008 р., Росія прийняла на себе функції головного модератора переговорного процесу за участю лідерів Вірменії і Азербайджану. Незважаючи на те, що фактично війна завершилася, відносини між двома країнами лишаються напруженими і Росії, як країні, яка ввела власних миротворців у регіон, потрібно пильно стежити за ситуацією. Безумовно, процес врегулювання конфлікту в перспективі повинен додати позитивної динаміку, однак, вже зараз можна констатувати, що роль Росії справляє помітний вплив на вирішення карабаської проблеми [63].

Ще одним стратегічним напрямком двосторонніх відносин є Каспійський діалог. Завершено процес зближення позицій Москви, Баку і Астани, що забезпечує досягнення п'ятибічного консенсусу за загальними принципами визначення правового статусу Каспію. Підписана конвенція про статус цього моря має на меті покласти край дискусіям та суперечкам, що тривають між

країнами два десятиліття. Згідно конвенції, кожна з п'яти країн має 15 морських миль територіальних вод і ще 10 миль прилеглої риболовецької зони. Решта водного простору спільна для всіх. Морське дно поділене на сектори, а видобуток корисних копалин має здійснюватися за розділеними квотами [69].

Активно розвивається взаємодія в соціо-культурній сфері. В 2012 р. відбувся перший Азербайджансько-російський форум з гуманітарного співробітництва, який переконливо продемонстрував, що відносини між науковими та освітніми спільнотами двох держав виходять на якісно новий рівень. Соціально-мережевим фактором зміцнення відносин між Росією і Азербайджаном виступають діаспоральні структури. Азербайджанське населення проживає майже у всіх регіонах Росії, при цьому найбільш великими, за офіційними оцінками, є азербайджанські громади в Дагестані, Москві тощо. Найбільш важливу роль серед них відіграє Всеросійський Азербайджанський Конгрес.

Зовнішня політика Азербайджану щодо Росії відображає його прихильність розвитку стратегічних партнерств, що охоплює різні сфери. Азербайджан залишається у Співдружності Незалежних Держав (СНД), однак, не сприяє інтеграції у розширеному форматі, не в останню чергу завдяки членству Вірменії в цій самій організації. Позиція Азербайджану щодо інтеграційних проєктів, які просуває Росія (митний союз, Євразійський союз тощо), залишається нейтральною. Це пояснюється збалансованим підходом, який Азербайджан дотримується у своїй зовнішній політиці, а також позицією Росії щодо вирішення Нагірно-Карабаського конфлікту (військово-політичний союз з Вірменією) [55].

Українська криза викликала значну стурбованість низки інших держав Східного партнерства, включаючи Азербайджан, щодо того, який вплив це може мати на їхню політику, спрямовану на зміцнення зв'язків з євроатлантичними інститутами. Наявність затяжних конфліктів у регіоні створює атмосферу непевності, погіршує і без того крихку ситуацію з безпекою та підриває відносини із Заходом. Події в Україні вплинули на Азербайджан у

кількох напрямках, один з яких – відчуття розчарування, що це не змусило Захід (ЄС) зайняти чіткішу позицію щодо Нагірно-Карабаського конфлікту, особливо тому, що Азербайджан, на відміну від сусідньої Вірменії, підтримав резолюцію безпеки ООН 68/262 про територіальну цілісність України [36]. Той факт, що Захід швидко перейшов до запровадження санкцій проти Росії за її дії в Україні, але не спромігся застосувати той самий підхід до окупації Вірменією азербайджанських земель, викликав хвилю обурення.

Необхідно також враховувати позицію Азербайджану під час голосування в Парламентській асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) щодо призупинення виборчих прав російської делегації. Азербайджанська делегація проголосувала проти цього рішення через те, що, незважаючи на позитивне рішення ПАРЄ щодо визнання вірменською окупацією азербайджанських територій, вона не застосувала такого ж підходу, як з Україною.

Отже, як відносно невелика держава, зовнішня політика Азербайджану в тій чи іншій мірі залишатиметься під впливом зовнішніх акторів. Водночас нова зовнішньополітична парадигма Азербайджану ґрунтується на делікатному балансі між, з одного боку, багатовекторною, рівномірною та проактивною зовнішньополітичною стратегією, спрямованою, з одного боку, на реалізуючи свої національні інтереси, зміцнюючи свою незалежність і суверенітет, відновлюючи територіальну цілісність, а з іншого боку, будучи достатньо гнучким, щоб дозволити країні «знайти спосіб існування з регіональними та нерегіональними суб'єктами, які проводять власну, іноді розбіжну політику». Однак, хоча країна намагається зберегти баланс сил між великими країнами в регіоні, вона також продовжуватиме вигравати від того факту, що ці країни конкурують між собою за вплив у регіоні.

3.2. Ключові напрями торгово-економічного співробітництва РФ та АР

Хоча Азербайджан вийшов із Другої Карабаської війни переможцем, його сусід – Росія, переслідує інші цілі, окрім простих миротворчих операцій.

Результат міг би бути значно іншим, якби не несподіване рішення Росії не надавати прямої військової допомоги своєму вірменському союзнику [25]. Незважаючи на те, що це, здавалося б, на користь Азербайджану, динаміка відносин залишається складною, оскільки країна все ще застрягла між великими регіональними державами, а саме Туреччиною та Росією. Правляча еліта раніше могла використати цю геостратегічну позицію на свою користь, але все може вийти з-під контролю, якщо нічого не зробити.

Економічна політика, яка в значній мірі залежить від експорту нафти та газу, вже постраждала від зниження цін з початку 2020 р. Однак останні торговельні обмеження, введені Росією щодо однієї з найбільших азербайджанських нафтогазових компаній щодо експорту газу міг би забити останній «цвях у труну» азербайджанської економіки. Можна було б припустити, що відносини між Азербайджаном і Росією повинні бути відносно хорошими після листопадової угоди про припинення вогню у Карабасі (10 листопада 2020 р.). Однак зараз здається, що все не так просто. На початку грудня 2020 р., через кілька днів після того, як Путін визнав пріоритетом вирішення питання підвищення цін на продукти харчування для російських споживачів, Россельхознадзор, Федеральна служба РФ з ветеринарного та фітосанітарного нагляду, заборонила імпорт помідорів та яблук з Азербайджану, рішення, яке не є стратегічно обґрунтованим, оскільки Азербайджан є одним з найбільших постачальників цієї сільськогосподарської продукції до Росії [32].

Кілька джерел припускали, що ця зміна планів та заборона на імпорт овочів свідчать про невдоволення Росії азербайджанськими демонстраціями в Баку зброї російського виробництва, захопленої під час Другої Карабаської війни. Однак зміна планів була швидко розкритикована як спроба Росії посилити контроль у регіоні, що призвело до швидкого повернення до початкового плану. Торговельне обмеження, яке Росія поставила на азербайджанський імпорт, було, принаймні частково, політично мотивованим,

реагуючи на зростання участі Туреччини в регіоні та нагадуючи Азербайджану про владу Росії над її зовнішньополітичним напрямком [48].

З історії відомо багато випадків коли Росія використовувала жорсткі торговельні війни для того, щоб змусити суперника підкорятися. Опинившись під багатьма санкціями США та ЄС, Росія з легкістю почала використовувати торговельні санкції як зброю проти своїх регіональних партнерів.

Географічне положення Азербайджану робить його зовнішню політику дуже сприйнятливою до впливу з боку своїх могутніх сусідів, а саме Росії та Ірану, які історично мають тісні зв'язки з країною. Незважаючи на припинення вогню з Вірменією, інші загрози безпеці залишаються, оскільки уряд Азербайджану бореться за свою позицію між Сходом та Заходом.

Однією з таких спроб є проект Транскавказького трубопроводу, інтерес до якого відновився після завершення Південного газового коридору в кінці 2019 р. та його нещодавнього початку роботи у 2021 р., що зробило Азербайджан середньою точкою між європейськими ринками та постачальниками з Центральної Азії (наприклад, Туркменістаном). Незважаючи на те, що цей проект не є економічно обґрунтованим, він таки досягає геополітичної мети: забезпечити Азербайджан підтримкою з боку Європи [71].

У наступні роки США та ЄС створили динаміку врівноважуючої сили проти російських інтересів у регіоні. Ці посилення відносин також означали, що Азербайджан був більш залучений до європейських планів щодо пошуку альтернатив російському газу, значно після того, як Росія припинила експорт газу в Україну наприкінці 2000-х рр. Таким чином, Туреччина стала ідеальним пунктом транзиту на європейські ринки азербайджанського газу по Трансанатолійському трубопроводу. Однак, тісніше партнерство з ЄС включало небажаний побічний ефект, який зміцнював групи громадянського суспільства і, отже, опозицію. Не дивно, що з тих пір відносини з Туреччиною стали пріоритетними [44]. Зрештою, Туреччина була ідеальним кандидатом для забезпечення нейтралітету Азербайджану, водночас підтримуючи Азербайджан у військовому плані та підтримуючи його поточний політичний режим.

Азербайджан значною мірою покладається на Туреччину, а не на Росію, оскільки нафтогазопроводи Баку-Тбілісі-Джейхан та Трансанатолійська нафта і газ, що з'єднують його з європейськими ринками, проходять транзитом через турецьку землю. Міцність цих відносин виявилася ще під час Другої карабахської війни, коли Азербайджан повернув свої втрачені території Вірменії завдяки підтримці Туреччини. Забезпечення територіальної цілісності Азербайджану служить для захисту планів Туреччини щодо збільшення торговельних зв'язків із Центральною Азією через Каспійське море [71].

Торговельна політика є ефективним напрямом маніпуляцій з російської сторони, оскільки Азербайджан надає пріоритет розвитку нафтяного сектору, а Росія – його найбільший торговий партнер [32]. Оскільки 47% усіх нафтогазових продуктів експортується до Росії, найбільші нафтяні галузі Азербайджану все ще залежать від російського ринку.

В інтересах Росії – подальша інтеграція пострадянського простору до ЄАЕС, що перешкоджає розвитку міцніших відносин із Заходом. Додавання Азербайджану до його партнерів по ЄАЕС обговорювалося протягом багатьох років. Проте Азербайджан вирішив не продовжувати вступ до ЄАЕС, ані до Світової організації торгівлі (СОТ), оскільки його поточна монополістична економіка буде лише поставлена під загрозу [13]. Ця ситуація ставить Азербайджан у не вигідне становище для диверсифікації партнерів, але членство не допомогло б, оскільки орган СОТ з врегулювання торговельних спорів не захищає від односторонніх заходів заборони. Єдине життєздатне рішення для звільнення Азербайджану від економічного шантажу Росії – це диверсифікація своїх партнерів, наприклад, угодами про вільну торгівлю за межами пострадянського регіону.

На щастя для Азербайджану, підписана угода під час нещодавнього припинення вогню передбачає будівництво прямої залізничної лінії між турецьким містом Карс, азербайджанським Баку та його нахчіванським ексклавом через вірменський район Сюнік. Це подія, яка може бути поганою для іншого близького сусіда Азербайджану, Ірану, який скористався

відсутністю прямих торговельних шляхів між Туреччиною, Азербайджаном та Центральною Азією. Однак це може пожвавити інтерес Китаю до регіону як сполучної ланки між Сходом та Заходом у його Ініціативі «Одного поясу – одного шляху» з метою розвитку ефективної торгової інфраструктури, що з'єднає Китай із Західною Азією та Туреччиною [71].

4 грудня 2020 року перший турецький потяг, який вирушив у китайську провінцію Сіань залізницею Баку-Тбілісі-Карс (Додаток 3), став доказом того, що інтерес Китаю до відновлення відносин з країнами на усьому євразійському континенті відновився. Головною метою ініціативи «Новий Шовковий шлях» є скорочення часу доставки між промисловим Китаєм та європейськими ринками. З Китаю до порту Актау в Казахстані, а звідти до азербайджанського порту Алят китайські та середньоазіатські товари вже перевозяться до споживачів. Завдяки тому, що незабаром запрацює залізниця Баку-Нахчівань-Туреччина, цей торговий шлях створить для Азербайджану більше економічних можливостей [71].

У цьому зв'язку інтереси Туреччини та Азербайджану повністю узгоджуються політично та економічно. Обидві країни зацікавлені в нових торгових партнерах, але також хочуть зменшити вплив Росії на регіональну торгівлю. Для Азербайджану успішний розвиток Транскаспійського торгового шляху означає меншу залежність від російської торгівлі. Турецькі інтереси також задовольняються, оскільки збільшення торгівлі з Центральною Азією також означатиме посилення культурного та політичного впливу [68].

Завдяки повному функціонуванню Середнього коридору, Азербайджан матиме легший доступ до європейських та азіатських ринків, більшу інтеграцію у глобалізованому світі та збереже свою роль найважливішого гравця в регіоні, виступаючи життєво важливим транзитним пунктом у євразійській транспортній мережі. Залишається одне питання – роль російських миротворців у будь-яких майбутніх торгових операціях [58].

Саме тому, обговорюється введення турецьких військових сил з будівництвом військової авіабази в азербайджанському місті Гянджа для

протидії російському впливу, а не простих операцій з моніторингу безпілотників. Нестабільні відносини Туреччини та Росії можуть завдати шкоди територіальній цілісності Азербайджану. Крім того, будь-які дії, які не обговорюються і не узгоджуються з Росією, можуть призвести до посилення торговельних обмежень як форми залякування.

3.3. Військово-технічна співпраця між державами

Після розпаду Радянського Союзу Азербайджан приєднався до інших прозахідних радянських республік, таких як Грузія та Україна, з однією істотною відмінністю: хоча Грузія та Україна прагнули стати членами НАТО, Азербайджан прийняв багатовекторну зовнішню політику інтеграції з НАТО, не прагнучи стати її членом. Метою Баку було збалансувати співпрацю з НАТО та прагнути зберегти відносини з Росією, які, хоча ніколи не були теплими, все ж не повинні були погіршитися.

Стратегія стримування Азербайджану завжди відповідала на злісні втручання Росії на Південному Кавказі на початку 1990-х рр. Радянські війська знищили сотні азербайджанців, коли вони вийшли на протест в Баку в січні 1990 р. в так званий «Чорний січень». Російські сили 366-го полку СНД також надали допомогу вірменським військам у одному з найстрашніших злочинів сучасності в лютому 1992 р. в Ходжалах, де за даними азербайджанської влади було вбито 613 осіб [44].

Російська участь простежувалася також іншими шляхами. За 27 років вірменської окупації 20% території Азербайджану, Єреван прийняв безпеку, політичну та економічну інтеграцію з Росією, а в 2013 р. відмовився від підписання Угоди про асоціацію з ЄС. Росія поставила більшість озброєнь, які використовувала Вірменія під час Другої карабаської війни минулого року [27]. Тому не дивно, що більшість азербайджанців підозріло поставилися до підписання мирної угоди про припинення боїв між Азербайджаном та Вірменією, включала розміщення російських миротворців на півночі Карабаху, єдиного азербайджанського регіону, що залишився у руках вірмен.

Десятиліття підозр азербайджанців щодо Росії вийшли на перший план у новому скандалі з приводу залпу ракет «Іскандер» під час торішньої війни. Жодне інше питання не відображає складний та суперечливий характер відносин між Баку та Москвою після листопадової угоди, настільки, як таємниця російських ракет високої дальності «Іскандер», які нібито були випущені Вірменією у провідний центр азербайджанського міста Шуша, яка була звільнена азербайджанськими військовими після більш ніж двох десятиліть вірменської окупації [46].

Якщо не брати до уваги російські заперечення, історія «Іскандера» стала ще складнішою, коли прем'єр-міністр Вірменії Н. Пашинян оприлюднив точність ракет, заявивши, що вибухнуло лише 10% тих, які був випущені. Це не тільки суперечило запереченням Росії, але й сприймалося як образа Кремля – оскільки ракета представляє нове покоління елітної зброї, і вірменських військових, які, мабуть, пишаються тим, що вони є у її арсеналах.

Але справжньою проблемою цієї історії є спроба Росії приховати використання ракет «Іскандер» у 44-денній війні між Вірменією та Азербайджаном. Більше доказів стало відомо 2 квітня, коли Азербайджанське національне агентство з протимінної діяльності – урядове угруповання, завданням якого було очищення окупованих територій від незірваних боєприпасів, знайшло частини ракети в Шуші в районі південного Карабаху, який був звільнений Азербайджаном. На жаль, для Москви та Єревана, ці фрагменти були не з ракети «Іскандер-Е», яка призначена для експорту у інші країни, а з «Іскандера-М» (відомого НАТО як SS-26). Оскільки дальність польоту цієї ракети перевищує 300 км, її експорт порушує Режим контролю ракетних технологій [38].

Відкриття призвело до зміни тону Баку. На міжнародній конференції, в якій взяли участь західні вчені та журналісти, що відбулася 13 квітня в Бакинському університеті АДА, Алієв у надзвичайно відвертій формі висловив своє сильне розчарування через заперечення Росії про те, що вона постачала Вірменії ракети «Іскандер-М». Алієв сказав, що, хоча він розповів про ці

відкриття президенту Росії Володимиру Путіну та міністру оборони Сергію Шойгу, вони офіційно не відповіли [46].

Росія продовжувала заперечувати факти: 20 квітня Міністерство закордонних справ Росії спростувало твердження про те, що під час 44-денної війни вірмени використовували ракету «Іскандер». Цікаво, однак, що президент Алієв був наполегливим, звинувачуючи Москву у ненаданні адекватної відповіді на законні вимоги Азербайджану. Частини ракети «Іскандер-М» були навмисно розміщені на відкритій виставці у Військовому трофейному парку, який відкрився в Баку на честь військової перемоги Азербайджану [41].

Незважаючи на зростання напруження, відносини Азербайджану з Росією визначаються двома протилежними тенденціями. З одного боку, Баку високо цінує той факт, що Москва не втрутилася, щоб дозволити азербайджанській армії розгромити Вірменію та відвоювати сім районів та південний Карабах, незважаючи на членство Вірменії в Організації Договору про колективну безпеку під проводом Росії [43]. Росія також є гарантом угоди про припинення вогню разом з Туреччиною, основним союзником Баку. Однак деякі дії російських миротворців на півночі Карабаху стають приводом для занепокоєння у Баку. Серед них – часті зустрічі з невизнаною владою карабаських сепаратистів, небажання запобігти проникненню вірменських терористів, які здійснили військові атаки на азербайджанських військових, та призупинення прогресу у важливих частинах угоди про припинення вогню.

Коли скандал з ракетами з'явився, Москва стверджувала, що буде розслідувати, чи ракети «Іскандер-М» були законно експортовані. Як заявила сама Москва, через кричущий акт корупції на високому рівні, можливо, це призвело до перестановок серед російських експортерів зброї, і нові експортери ще не до кінця зрозуміли значення приставок на військових ракетах [46]. Однак, наступні відхилення Росією азербайджанських доказів щодо ракет свідчать про те, що Кремль, швидше за все, буде мовчати.

Нині у Баку мало надії, що Росія визнає постачання Вірменії ракет «Іскандер-М», не кажучи вже про їх використання у боях проти Азербайджану.

Таке визнання не тільки викрило б порожнечу попередніх заяв Росії, але й стало б незручним для Москви, оскільки це означало б, що Пашинян мав рацію, висміюючи військову ефективність ракет.

Водночас, офіційна політика Росії щодо балансування між Вірменією та Азербайджаном завжди була пов'язана з труднощами і тепер розходиться по швах, задовго до п'ятирічного терміну для виходу російських миротворців. Ні для кого не було секретом, що Росія завжди підтримувала Вірменію. Але відкрите ігнорування Кремлем міжнародних правових зобов'язань, дезінформація про постачання Вірменії ракет «Іскандер-М» і небажання перешкодити Єревану використовувати їх під час минулорічної війни не залишаться непоміченими в Баку [51].

Але проблема не в цьому, а в тому чи можна без допомоги Росії вирішити конфлікт у Карабасі. Після того, як президент США Джо Байден у квітні 2021 р. визнав масові вбивства вірмен у XX ст. геноцидом, на Кавказі знову заговорили про історичне минуле [9]. Війна за територію загартувала fronti і занурила Вірменію, країну, що програла, у хаос. Багато питань залишаються невирішеними. Водночас, існують (обмежені) перспективи вирішення конфлікту, включаючи дипломатичні ініціативи ОБСЄ.

Однак із 27 вересня по 10 листопада 2020 р. розгорнулася нова шеститижнева регіональна війна, в ході якої азербайджанська армія, підтримана «братньою країною» Туреччиною, «відповіла» на передбачувані вірменські провокації масштабною атакою. Ймовірно, це стосувалося арабських, включаючи сирійських та лівійських найманців, опосередкованих Туреччиною, а також найсучаснішого озброєння, включаючи безпілотники та важкі бомбардувальники далекого радіусу дії. Ще до цього, у 2016 р. між ними, повторювалися менші сутички з жертвами, які ледь зареєструвала міжнародна спільнота. Занадто маленька місія ОБСЄ з контролю за кордоном, у складі якої була всього шість осіб, була вражена ситуацією. Ця остання війна забрала щонайменше 4000 жертв і закінчилася явною перемогою Азербайджану. 10 листопада 2020 р., після невдачі миротворчих місій ЄС та ОБСЄ, було

досягнуто домовленості про припинення вогню під одностороннім посередництвом Росії [70].

Припинення вогню передбачало розміщення російських миротворчих військ, територіальне повернення Азербайджану семи окупованих районів, а також частини території Нагірного Карабаху та відновлення суверенітету Азербайджану над цією територією в принципі, хоча залишається багато індивідуальних умов для уточнення [72].

Нагірно-Карабаська війна 2020 року закінчилася парадоксально, адже Росія та Туреччина змогли отримати вигоду з конфлікту. Бо за допомогою недавнього конфлікту обидві держави фактично допомогли одна одній зміцнити свою присутність на Кавказі та «діалектично» розширити свою територіальну владу у стилі XIX століття. Де-факто вони розділили загальну зону між собою. З одного боку, Азербайджан став більш залежним від Туреччини; з іншого боку, Росія, на додаток до вже наявної військової бази, ще більше закріпилася в цьому районі, надавши війська миротворців, а Вірменія стала ще більш залежною від Росії [49]. Однак існує небезпека, що коли цей процес взаємного зміцнення обох основних сил завершиться, це може врешті-решт призвести до конфліктів між Росією та Туреччиною, які одночасно є партнерами або принаймні частково стратегічно співпрацюють в інших конфліктних контекстах, таких як Сирія. Це може зробити загальну співпрацю між регіональними державами ще більш складною. І в першу чергу через продаж зброї [48].

Росія вже давно є основним постачальником зброї Азербайджану. У період з 2013 по 2017 р. його частка становила 65 % загального імпорту зброї Азербайджану. Хоча Росія є основним продавцем зброї в Азербайджані, вона також надає Вірменії військову техніку [27]. Примітно, що у 2016 р. Вірменія отримала російські системи балістичних ракет малої дальності «Іскандер» (SS-26 Stone), що збільшило невдоволення Москвою в азербайджанському суспільстві та її політичному істеблiшменті. Такі факти також дали поштовх Баку спробувати диверсифікувати свої канали імпорту зброї. Отже, в останні

роки Азербайджан посилює співпрацю з Ізраїлем, Білорусією, Туреччиною, Україною, Чехією та іншими імпортерами зброї. Баку особливо зацікавлений в імпорті з-за кордону передових ракетних комплексів (РСЗВ) та ракет «земля-земля» [28].

Незважаючи на те, що Росія виступала провідним посередником у конфлікті між двома країнами, у 2011-20 рр. на її частку припадало 94 % імпортованого до Вірменії основного озброєння та 60 % азербайджанського [39].

Російські поставки до Азербайджану включали бронетехніку, системи протиповітряної оборони, транспортні та бойові вертольоти, артилерію, реактивні системи залпового вогню та танки. Усі ці види зброї використовувалися під час війни 2020 року за Нагірний Карабах [29]. Наприклад, надходили повідомлення про те, що деякі з броньованих машин Азербайджану, поставлених Росією, були пошкоджені або зруйновані вірменськими протитанковими ракетними комплексами та артилерією, поставлених тією ж Росією. Росія поставила реактивні установки залпового вогню «Смерч» у 2013 році, і повідомлялося, що в 2020 році Азербайджан застосував їх проти населених пунктів Нагірного Карабаху.

Отже, продаж зброї є частиною більш широкого військового співробітництва Росії з Азербайджаном. Втрата або навіть зниження рейтингу Азербайджану як ключового ринку експорту озброєнь буде не тільки економічно згубним для Москви, але й політично несприятливим. Одночасно з контролем переговорного процесу щодо вірменсько-азербайджанського конфлікту щодо Карабаху, Москва використовує свою роль великого постачальника зброї в Азербайджан, щоб зберегти свій вплив на Баку. У цій сфері Росія відіграє унікальну роль між Азербайджаном та Вірменією. Будучи основним постачальником зброї для обох, Москва також є основним посередником між двома суперниками на Південному Кавказі. Росія напевно продовжить розробляти нові дилеми безпеки для Азербайджану та Вірменії, щоб зберегти свій контроль над двома суперниками та вплинути на карабаський

конфлікт на основі власних інтересів. Тому, незважаючи на останні офіційні заяви, які припускають, що Росія переоцінить свій статус головного експортера озброєнь як до Азербайджану, так і до Вірменії, такі розмови навряд чи будуть супроводжуватися суттєвою зміною політики Москви.

Висновок до розділу 3

З огляду на нову російську військову присутність на азербайджанській землі та загрозу торговельних обмежень для азербайджанської економіки, необхідно піти по новому стратегічному напрямку. В рамках свого прагнення до незалежності від іноземного впливу, особливо від Росії, Азербайджану необхідно формувати свою майбутню інтеграцію у глобальні ланцюжки поставок шляхом диверсифікації своїх торгових партнерів подальшим розвитком транспортної інфраструктури, що робить його життєво важливим транзитним пунктом між Сходом та Заходом, що є складним завданням, оскільки вони залежать від турецьких та російських торгових шляхів.

Покращення логістичної інфраструктури – це не єдиний пріоритет Азербайджану на шляху до незалежності. Безпека транспорту є важливою для залучення інвестицій та можливостей торгівлі. Забезпечення зв'язку Нахічеваню з Туреччиною передбачає ретельний моніторинг азербайджано-російських відносин. Можливо, занадто амбітні в короткостроковій перспективі стратегічні зобов'язання щодо глобальної інтеграції та регіональної безпеки визначають роль Азербайджану на міжнародній арені, в центрі торговельної мережі між ринками Європи, Центральної Азії та Східної Азії, ізольованою від сусідніх держав.

Росії вдається через системний продаж зброї країні, привернути на свою сторону азербайджанську владну верхівку і нав'язати свою волю. Розміщення миротворців, а потім і їх виведення буде залежати від того наскільки Азербайджан слухатиметься Росію, і наскільки розвиватиме відносини з Туреччиною. Такий хід Росії є вдалою комбінацією, яка може зіграти свою роль з часом.

РОЗДІЛ 4. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОСІЙСЬКО-ГРУЗИНСЬКИХ ВІДНОСИН

4.1. Політичний напрям співробітництва між РФ та Грузією

Відносини Росії та Грузії не можна вважати добросусідськими. Після війни вони стрімко впали до нуля і з тих пір ростуть дуже повільно, а кожен новий конфлікт «розкриває старі рани» і породжує нові протистояння.

31 жовтня 2020 р. громадяни Грузії обирали новий парламент та уряд. Новообрані посадовці успадкували важкі відносини з Росією. Напруженість з Москвою особливо висока на лінії, що відокремлює Грузію від її регіонів: перш за все Південної Осетії і Абхазії. Напруження можуть підірвати грузино-російський процес «нормалізації», який з 2012 р. розпочав відновлення торгівлі та подорожей між двома країнами. Деякі грузинські фракції користуються моментом, стверджуючи, що нормалізація більше не корисна, і вимагають конфронтаційнішого підходу до Росії. Але їхня стратегія спирається на значну підтримку Заходу [21].

Кращим шляхом для Тбілісі та Москви є подальший розвиток їх діалогу про нормалізацію, розширення співпраці, щоб допомогти задовольнити потреби людей, які живуть у сепаратистських регіонах та на лінії розділення. Одночасно вони повинні активізувати свій діалог щодо безпеки, щоб боротися з новими проблемами на лініях розмежування.

Бурхлива динаміка Південного Кавказу має довгу історію. За часів Радянського Союзу Абхазія та Південна Осетія були автономними регіонами в складі Радянської Грузії. З розпадом Радянського Союзу етнічний розлад став насильницьким, і Грузія втратила ефективний контроль на двох територіях. Під час жорстоких боїв тисячам етнічних грузинів довелося покинути свої будинки в Абхазії та Південній Осетії, та відправитися в інші частини Грузії. Відтоді регіони, що відкололися, стали нестабільними. У серпні 2008 р., коли напруга між Тбілісі і Цхінвалі (самопроголошеною столицею Південної Осетії) та Москвою загострилася, військові дії знову спалахнули [6]. Послідувало п'ять днів

жорстокої війни, коли російські війська не тільки підтримали сепаратистів, але й увійшли на територію Грузії. Після закінчення війни Росія визнала Абхазію та Південну Осетію незалежними. Тепер головним завданням, яке стоїть перед Грузією є реінтеграція сепаратистських регіонів.

Процес нормалізації, розпочатий Росією та Грузією у 2012 р., є унікальним експериментом на пострадянському просторі. Ці дві країни, які нещодавно перебували у стані війни та не мали дипломатичних відносин, розпочали прямий діалог з питань торгівлі, гуманітарних питань та інших тем, не пов'язаних із конфліктом. Уникаючи чутливих питань безпеки та політичних питань, діалог відновив різноманітні зв'язки між двома державами та допоміг встановити відносний спокій у Грузії. Але сьогодні, з наростаючою напругою по обох лініях розділення, що ставить під загрозу майбутнє процесу, нормалізація більше не може ігнорувати Абхазію та Південну Осетію [16]. Більше того, невміння Росії та Грузії включити ці регіони до свого порядку денного обговорень виключає важливий гуманітарний діалог між Тбілісі та сепаратистами.

Поновлене протистояння з Росією не є відповіддю, оскільки воно цілком може підірвати цілі Грузії не менше, ніж цілі Росії. Навпаки, яка б партія чи група партій не перемогла на виборах у Грузії, повинна вирішитися проблема визначення нової політики, яка допомагає заспокоїти конфлікти в Абхазії та Південній Осетії, а також налагодити відносин з Росією. Москва, зі свого боку, стикається з проблемою пошуку шляхів співпраці з Тбілісі, якщо вона хоче зняти напругу і, можливо, заохотити її до вжиття заходів, які б послабили економічні труднощі, в яких опинилися два залежні від Росії державні утворення [18]. Одним із рішень є побудова відносин на форматі нормалізації. Її досягнення на сьогоднішній день створюють основу для вивчення нових сфер співробітництва між Тбілісі та Москвою, включаючи питання, що стосуються конфліктних регіонів, і все це таким чином, що не вимагатиме від Росії чи Грузії перегляду основних положень своїх відповідних позицій щодо

політичних питань. Москва і Тбілісі можуть рухатися вперед маленькими кроками, щоб створити стабільність, яка буде влаштовувати всі сторони [21].

У 2012 р. діалог між Грузією та Росією призвів до відновлення двосторонніх подорожей та торгівлі. Обидві країни отримали економічні вигоди від відновлення зв'язків. Але Тбілісі та Москва не досягли жодного прогресу щодо основного питання, яке їх розділяє: статусу Абхазії та Південної Осетії. Відносини урядів цих утворень з Росією настільки тісні, що в обох є колишні російські чиновники, які займають керівні посади, особливо в міністерствах, відповідальних за безпеку.

Нормалізація ніколи не мала на меті сприяти вирішенню суперечок Тбілісі з Москвою щодо Абхазії та Південної Осетії. Скоріше, це прагматичний процес, зосереджений на питаннях, що становлять взаємний інтерес. Незабаром після того, як у 2012 р. коаліція на чолі з партією «Грузинська мрія» прийшла до влади, Тбілісі ініціював цей процес, запропонувавши Москві призначити спеціальних посланців, які будуть регулярно зустрічатися особисто та по телефону [21]. Підхід значною мірою ґрунтувався на пропозиціях, запропонованих Зурабом Абашидзе, грузинським дипломатом, який у 2012 р. вже був у відставці. Абашидзе, який служив у Москві та Брюсселі, повернувся на роботу, щоб служити посланником Грузії. Його колегою Росія призначила заступника міністра закордонних справ Григорія Карасіна. Двоє чоловіків добре знають один одного, розпочавши свою кар'єру разом у радянському МЗС. Хоча Карасін пішов з дипломатичної служби до Сенату Росії у вересні 2019 р., він залишається відповідальним за підтримку контактів з Тбілісі.

Нормалізація підсилюється та посилюється ще однією доктриною послаблення напруги, запровадженою коаліцією «Грузинська мрія»: «стратегічним терпінням». Стратегічне терпіння робить ставку на стабільні відносини з Росією, накладаючи неофіційну вимогу, щоб уряд Грузії не вживав жодних заходів, не враховуючи інтересів Росії [16]. Наприклад, після того, як Росія анексувала Крим у березні 2014 р. та розпочала військові дії на сході України, Тбілісі висловив підтримку Києву, але він не приєднався до України

та західних країн у введенні широкомасштабних санкцій проти Москви. Хоча він запровадив заборону на торговельні та фінансові операції з Кримом, цей захід відображає обмеження України щодо таких відносин з Абхазією та Південною Осетією і покликаний сигналізувати про солідарність з Києвом, уникаючи ескалації з Москвою. Уникаючи інших санкцій, Грузія unikнула взаємних кроків з боку Росії, які могли б підірвати двосторонню торгівлю.

Нормалізація дозволила Грузії та Росії вести переговори про торгівлю та туризм, незважаючи на те, що вони сильно розходилися між Абхазією та Південною Осетією, з якими обидві сторони мали справу в іншому форматі – багатонаціональних Женевських міжнародних дискусій, які були створені після 2008 року. Вони були створені для забезпечення діалогу між Москвою та Тбілісі у сфері безпеки [18]. У Женевських дискусіях, які відбуваються за посередництва ЄС, ООН та Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), беруть участь учасники з Грузії, Росії та де факто США.

На відміну від діалогу про нормалізацію, женевські раунди були повторюваними та малопродуктивними. Певною мірою це відбувається тому, що позиції сторін щодо найбільш спірних питань між ними залишають мало очевидного простору для компромісів. Грузія сприймає підтримку Росією Абхазії та Південної Осетії, яка бере свій початок у 1990-х рр., та визнання ними незалежності, як порушення суверенітету Грузії. Вона розглядає військову присутність Росії та підтримку відколотих регіонів, а також участь росіян у де-факто урядах як частину окупації території Грузії, над якою вона хоче відновити контроль [18]. Але Москва не демонструє жодних ознак зрушення своєї політики. Один із колишніх грузинських чиновників припускає, що, побудувавши військові бази в Абхазії та Південній Осетії, на південь від її гірського кордону з Кавказом, Росія має те, чого вона хоче. Таким чином, у Росії мало стимулів вносити корективи.

Але Тбілісі також наполягає на діалозі з Москвою з двох тем, які не підпадають під її довгострокову мету – відновити контроль над Абхазією та Південною Осетією. По-перше, поки зберігається статус-кво, Тбілісі хоче

покінчити з обмеженнями доступу Моніторингової місії Європейського Союзу до відокремлених регіонів. Наразі ця місія патрулює лише на лінії розділення, щоб забезпечити дотримання угоди про припинення вогню від 2008 р. Але її мандат також вимагає доступу до територій, що належать сепаратистам, для надання третім сторонам звітів про ситуацію там. По-друге, Тбілісі хоче, щоб Росія взяла на себе зобов'язання не застосовувати силу проти Грузії [31].

Москва відхилила обидві ці вимоги. По-перше, вона стверджує, що мандат моніторингової місії щодо Грузії не повинен поширюватися на Абхазію та Південну Осетію, оскільки Росія (хоча і не ЄС) визнала обидві незалежні держави. Таким чином, вони не є частиною Грузії. По-друге, Росія наполягає на тому, що оскільки вона є посередником – а не стороною – у конфлікті між Грузією та двома відокремленими державними утвореннями, у неї немає підстав обіцяти не застосовувати силу [31].

Результатом став заморожений діалог. Намагаючись відновити його, Тбілісі запитав, чи можна обговорити спірні питання на двосторонніх переговорах у 2014 р., коли Москва запросила президента Грузії відвідати його. Грузинська сторона повторила запит у 2015 р. В обох випадках Москва заперечувала, а візити президента Грузії так і не відбулися. У 2018 році тодішній прем'єр-міністр Грузії Джордж Квірікашвілі запропонував російському колезі зустрітися у Женевському форматі, але Росія відмовилася. Через рік новообраний президент Грузії Саломе Зурабішвілі запропонувала для України грузинську версію нормандського процесу: серію самітів лідерів Росії, Грузії, Франції та Німеччини [18]. Вона теж отримала відсіч. Грузинські лідери зробили висновок, що Росія просто не зацікавлена в діалозі про безпеку [45].

Нездатність Тбілісі обговорювати Абхазію та Південну Осетію з Москвою ще більше ускладнює перспективи прямих переговорів між Тбілісі та де-факто чиновниками двох утворень. Російська опозиція не є перешкодою: Росія, в принципі, не проти такого діалогу, хоча вона мало сприяє цьому. Навпаки, Грузія побоюється, що якщо її переговори з чиновниками не є невід'ємною частиною більш широких переговорів з Москвою, Росія може

підірвати ці переговори або використати їх для отримання поступок. Наприклад, вона могла би використати діалог для того, щоб стверджувати, що оскільки Грузія вступає в переговори з представниками самопроголошених республік, Тбілісі та інші столиці повинні визнати їх незалежність [54]. Тому Тбілісі готовий співпрацювати з Абхазією (яка зараз зацікавлена в торгівлі, на відміну від Південної Осетії) лише за умови, що Москва погодиться і візьме участь у суттєвих дискусіях щодо невикористання сили проти Грузії та доступу Моніторингової місії ЄС до обох сепаратистських регіонів. Таким чином, Грузія могла б зберегти свою позицію, що вона фактично веде переговори з Росією, навіть якщо вона покращує відносини з Абхазією.

Незважаючи на те, що вони не доклали зусиль у вирішенні суперечок, члени коаліції «Грузинська мрія» відчують, що стратегічне терпіння та нормалізація були успішними. «Грузинська мрія» – перша правляча партія з часів незалежності країни 1991 року, яка уникнула нових воєн або військових конфронтацій за час її перебування на посаді. Грузинські чиновники вважають, що в атмосфері напруженості між Росією та Заходом прямі контакти Тбілісі з Москвою сприяють зниженню ризиків нового військового конфлікту між двома країнами [54]. Вони також вважають, що стабільність на Південному Кавказі, що виникла внаслідок цього, спростила Тбілісі подальшу співпрацю з НАТО та ЄС, яка досягла історичного піку за рахунок більш регулярних обмінів, більшої економічної співпраці з ЄС та збільшення спільних військових навчань з НАТО. На їхню думку, мир і стабільність сприяють контактам і допомагають переконати західних чиновників у тому, що Грузія є надійним партнером; навпаки, нестабільність може змусити ЄС і НАТО відмовитися від цих зв'язків, які приносять їм власні переваги, навіть якщо вони не приведуть до членства в найближчий час.

Сьогодні погіршення умов на лінії розмежування між Грузією та двома відокремленими «країнами», особливо Південною Осетією, погіршує відносини Тбілісі з Москвою і, в цьому процесі, загрожує майбутньому нормалізації. У ряді місць, які спостерігачі описують як «прикордоння», російські та фактично

співробітники служби безпеки Південної Осетії встановлюють щось подібне до кордонів на цій лінії, що, за їхніми словами, необхідно для запобігання перетину кордону людьми куди і коли вони забажають. Вони укріпили кордони огорожами, обклали їх ровами, встановили камери спостереження та встановили сторожові вежі, у тому числі посеред густонаселених поселень, які перетинають кордон між підконтрольними Грузією та фактично контрольованими Південною Осетією землями [59].

Женевські рамки включають два формати допоміжного діалогу (по одному для Абхазії та Південної Осетії), які називаються механізмами запобігання інцидентам та реагування на них (ІПРМ), які покликані дати сторонам можливість вирішувати суперечки, які спричинили або могли призвести до інцидентів, а також скликати на чергові зустрічі посадових осіб безпеки, які представляють Тбілісі, Росію, ОБСЄ (для Південної Осетії), ООН (для Абхазії) та Моніторингову місію ЄС. Але на сьогоднішній день вони неодноразово припиняли роботу через нові інциденти, а не вирішували основні проблеми [31].

Глухий кут, у який зайшов уряд з питань безпеки під час прямих переговорів з Росією, поєднується з проблемою кордонів, щоб посилити розчарування громадськості та еліти політикою Тбілісі щодо Москви. Тому Тбілісі важко виправдати продовження шляху нормалізації. Останні опитування показують, що лише 40 % грузин підтримують діалог з Росією, що є найнижчим показником за десятиліття і різким падінням з 83 %, які підтримали його на початку нормалізації.

Тим часом, прямого авіасполучення між Росією та Грузією не було більше року, що стало результатом заборони на в'їзд, введеної Москвою після протестів у Тбілісі 2019 року, описаних вище. Можливо, прямі рейси відновляться після того, як країни скасують прикордонний контроль, пов'язаний з пандемією, що могло б запропонувати Росії можливість змінити цю політику та надіслати позитивний сигнал щодо відносин з Грузією. Дійсно,

Лавров висловився за відновлення рейсів, але грузинські чиновники кажуть, що вони не знають, що Росія планує робити.

Незалежність – єдиний результат, який ООН вважає повагою до суверенітету Грузії. Вони виступають за більшу тактику протистояння. Оскільки ОНР вважає, що Москва розуміє лише «мову тиску», ослаблена її суперечкою щодо України із Заходом, і побоюється відкриття «другого фронту», вона стверджує, що Грузія повинна мати можливість загрозувати саме цим. Таким чином, представники ОНР закликають до «гучної кампанії» у західних країнах для підвищення обізнаності та вимагання відповіді на дії Росії в Абхазії та Південній Осетії. За їхніми аргументами, така кампанія призведе до того, що західні держави почнуть погрожувати накладати реальні санкції, якщо Росія не змінить свою політику [30].

Санкції отримали певну підтримку в ряді європейських країн та інститутів ЄС, а також у Палаті представників США. Але лідери опозиції розцінили ці зусилля як провал, стверджуючи, що уряд під керівництвом «Грузинської мрії» зробив недостатньо для тиску на Росію та просування санкційної політики Грузії на Заході. Опозиційні політики казали, що «Грузинська мрія» робить мінімум і намагається видати це за справжню відповідь [14].

В основному завдяки нормалізації, Росія зараз є другим за величиною торговим партнером Грузії. Ні заборона на поїздки, ні пандемія COVID-19, що сильно вплинули на економіку Грузії та її найважливішу туристичну галузь, не знизили рейтинг Росії, хоча обсяг торгівлі дещо знизився [60].

Критики стверджують, що ці тенденції ставлять під загрозу національну безпеку Грузії, формуючи залежність від Росії, зупинка нормалізації може завдати більшої прямої шкоди безпеці та стабільності, зокрема, збільшивши ризик ескалації на лінії розділення. Діалоги щодо нормалізації у кількох випадках слугували спокійним каналом спілкування для послаблення напруженості.

Крім того, погіршення відносин між Тбілісі та Москвою також може підірвати перспективи співпраці між Грузією та владою самопроголошених республік. Починаючи з 1990-х рр., щоразу, коли Тбілісі та Москва були в протиріччі, відлуння їх проблем доходило до Сухумі (самопроголошеної столиці Абхазії) та Цхінвалі. Припинення нормалізації, ймовірно, означало б, що відновлення візитів мешканців відокремлених регіонів на підконтрольну Грузії територію знову зменшиться, якщо не припиниться, з шкідливими наслідками для здоров'я та якості життя [65].

Оскільки нормалізація стає все більш напруженою і все більш жорсткою, у Грузії залишається мало хороших варіантів політики щодо Росії. Намагаючись вирватися з дихотомії «залучення проти конфронтації», грузини з усього політичного спектру почали розглядати інший підхід – той, який не порушує нормалізації, підтримує основні позиції Грузії щодо суверенітету і може дозволити Тбілісі зайняти ініціативу у формуванні відносин з обома регіонами, що відкололись, зокрема з Абхазією, яка, здається, більш рішучою, ніж Південна Осетія, у встановленні зв'язків. Ядром запропонованої нової політики буде проактивне визначення сфер, де Грузія може співпрацювати як з Росією, так і з відколотими регіонами [65]. Дійсно, нормалізація, яка поки що виключала обговорення питань, пов'язаних з відокремленням, може розширитися, включивши розмови про відносини Грузії з цими утвореннями [7], [30].

Питання в тому, чи піддалася б Москва такому підходу. Хоча Тбілісі хоче притягнути Москву до відповідальності, остання брехливо наполягає на тому, що конфлікт Тбілісі лише з регіонами, що відкололися. Ніхто не заперечує того факту, що російські солдати знаходяться в Південній Осетії та Абхазії, захищаючи кордон [14].

Якщо сторони погоджуються сісти за стіл переговорів і обговорити проблему кордону, вони могли б з користю зосередитися на пропозиції, висунутій у грудні 2019 р. посередниками з Женеві, які рекомендували створити низку демілітаризованих зон уздовж лінії розділення Південної Осетії.

Тбілісі, Москва та Цхінвалі могли відтягнути свої війська, прикордонників та поліцію та встановити особливий режим на території, де саме проходить лінія розділення. Ідея залишається у підвислому стані, хоча її технічні положення та особливості ще належить уточнити [14].

Таким чином, Росія продовжуватиме підтримувати Абхазію та Осетію, як дві «демократичні нації» та всіляко захищати їх позиції на міжнародній арені. Вона не очікувала, що нормалізація призведе до зміни основних позицій Тбілісі щодо Абхазії чи Південної Осетії або до узгодження зовнішньої політики Грузії з політикою Росії. Навпаки, нормалізація, окрім її прямих переваг та її ролі у стабілізації, дозволяє Москві вказати на сусідню країну, яка, незважаючи на війни та територіальні суперечки, погодилася підтримувати відносини. Москва вважає грузинський приклад особливо корисним у світлі його жахливих відносин з Києвом, щоб показати українцям, західним чиновникам та світу, що можлива інша модель. Невідомо, чи означає це, що вони можуть бути готові адаптувати та розширити формат нормалізації, але для Москви були б вагомими підстави для цього.

4.2 Місце та роль торгово-економічної співпраці між державами

У березні 2013 р. парламент Грузії ухвалив двопартійну резолюцію про зовнішню політику. Європейська та євроатлантична інтеграція вважалася «головним пріоритетом зовнішньополітичного курсу країни». Незважаючи на те, що резолюція є дуже чіткою щодо зовнішньополітичних амбіцій Грузії, вона також містить деякі неоднозначні пункти, які побічно визнають інтереси безпеки Росії в регіоні [18].

Якщо Росія вирішить посилити тиск на Грузію, у неї є кілька варіантів. Російські точки тиску можна розділити на три категорії: економічні, політичні та безпекові. Але економічні грають куди важливішу роль у мирному співіснуванні, ніж дві інші.

В економічному секторі Грузія має чотири центральні сфери вразливості щодо Росії: інвестиції, торгівля, енергетика та грошові перекази [30].

Інвестиції. Основні економічні сектори Грузії відносно диверсифіковані, як і прямі іноземні інвестиції (ПІІ) в країну. За даними статистичного відділу Грузії Geostat, п'ятьма найбільшими інвесторами Грузії у 2019 році були Нідерланди (180 млн. доларів), Люксембург (145 млн. доларів), Китай (98 млн. доларів), Азербайджан (95 млн. доларів) та Туреччина (74 млн. доларів). Росія навіть не потрапила до списку десяти найбільших інвесторів. У 2019 році Грузія отримала загалом близько 911,6 мільйонів доларів прямих іноземних інвестицій, приблизно половина з них надходила з країн-членів ЄС (440 мільйонів доларів). На долю колишніх радянських держав припадало лише 86 мільйонів доларів, з них лише 20 мільйонів доларів надходило з Російської Федерації [14]. Насправді, починаючи з 1996 року, на Росію ніколи не припадало більше 10 відсотків загальних прямих іноземних інвестицій Грузії, і ця частка постійно падала, до 2 відсотків у 2012 році. Дані за 2013 рік показують, що російські інвестиції стали негативними (мінус 1,29 млн. доларів). Негайне виведення російських ПІІ не становить серйозної загрози для Грузії.

Структура майбутніх ПІІ в Грузії може стати проблемою. Економіка Грузії сильно залежить від ПІІ, і поширена думка, що ПІІ, що перевищують один мільярд доларів США на рік, необхідні для утримання економічного зростання країни. Наразі уряд приділяє велике значення фонду спільного інвестування, створеному ним після приходу до влади у 2012 р [16]. Вже було оголошено, що різні інвестори поклали на цей фонд більше 5 млрд. доларів, зокрема попередній прем'єр-міністр Іванішвілі. Якщо роль Росії у фонді спільного інвестування різко зросте, і якщо західні ПІІ зменшаться, це дасть Москві новий ступінь важелю – важеля, який вона могла б охочіше застосувати. Раніше, коли російські компанії інвестували в грузинський електроенергетичний та банківський сектори, вони були обережні щодо використання своєї присутності з політичних причин, знаючи, що вони не

можуть вплинути на грузинську політику без серйозних фінансових наслідків [16]. Але режим Путіна та його союзники в бізнесі можуть бути готові заплатити високу ціну, щоб самоствердитися.

Торгівля. З приєднанням Росії до СОТ Грузія придбала додаткові інструменти на основі СОТ, щоб змусити Росію скасувати торговельні обмеження, запроваджені в 2006 році. Росія закрила ринок грузинської сільськогосподарської продукції, вина та мінеральної води. Однак, через членство у СОТ та покращення двосторонніх відносин між Тбілісі та Москвою після зміни уряду в Грузії, Російське агентство із захисту прав споживачів зняло обмеження на грузинську продукцію, і торгівля відновилася [60]. Згодом експорт до Росії збільшився в чотири рази – з 45 млн. дол. США у 2012 р. до 190 млн. дол. США у 2018 р. Вартість експорту до Росії зараз у абсолютних цифрах вища, ніж в будь-який інший час після проголошення незалежності Грузії, майже на 40 млн. дол. США. Експорт Грузії в Росію, ймовірно, буде продовжувати зростати, оскільки уряд рекламує відкритий ринок Росії для грузинських виробників.

Експорт вина є окремим випадком як економічного, так і символічного значення. Продаж грузинського вина швидко відновився, коли Росія зняла ембарго. За останні шість місяців 2019 року близько 21 мільйона пляшок вина було експортовано з Грузії до Росії. Це порівняно із 52 мільйонами пляшок до ембарго, що становить близько 5 відсотків російського винного ринку. Наразі грузинські вина займають 2,5% на російському ринку з хорошими перспективами зростання. Важливим є те, що 50% загального експорту грузинського вина надходить до Росії, що свідчить про зростаючу залежність [54]. У першому кварталі 2014 року майже 70 відсотків грузинського експорту вина йшло до Росії.

Таким чином, хоча зовнішня торгівля Грузії досить диверсифікована, і на її єдиного партнера не припадає більше чверті загальної торгівлі, зростаюча частка експорту до Росії дійсно робить грузинський ринок вразливим [60].

Енергетична залежність. Грузія не надто залежить від російських енергоносіїв. До 2006 р. Грузія була залежною від російського імпорту, але вже з 2007 р. Грузія стала чистим експортером електроенергії до Росії. У січні – квітні 2014 р. Грузія імпортувала з Росії лише 216 мільйонів кВт/год електроенергії, що майже в шість разів менше порівняно з останніми чотирма місяцями 2006 р. У весняно-літні місяці, коли її гідроелектростанції перебувають на піковому рівні, Грузія також експортує до Росії кілька сотень мільйонів кВт/год електроенергії. У 2019 р. Грузія надсилала до Росії 370 мільйонів кВт/год [16]. Міністерство енергетики очікує зростання експорту і у 2021-2022 рр. Таким чином, Грузія має чисту незалежність від Росії з точки зору постачання електроенергії, хоча вона все ще покладається на російську електроенергію взимку.

Що стосується імпорту газу та нафти, то основним торговим партнером Грузії залишається Азербайджан. Імпорт з Росії за останні три роки збільшився майже в п'ять разів, тоді як вартість вуглеводнів, імпортованих з Росії, потроїлася. Таким чином, хоча загальна частка російської нафти становить лише приблизно восьму частину загального імпорту, існує залежність, яка має тенденцію до зростання.

Залежність від російського природного газу має протилежну траєкторію. У 2019 р. Грузія імпортувала з Росії майже в 1,5 рази менше природного газу, ніж у 2018 р. У той же період грузинський імпорт природного газу з Азербайджану був у 11,5 разів більшим у 2019 р., ніж у 2018 р. [16].

Грошові перекази. Грошові перекази з Росії традиційно забезпечували значну частку економіки Грузії. У 2020 р. Грузія отримала 1,47 млрд. доларів грошових переказів, 54 відсотки з яких надійшли з Росії. І як обсяг, так і частка грошових переказів з Росії зросли за останні роки. Наприклад, грошові перекази мігрантів у Росії зросли з 498 млн. доларів у 2010 р. до 801 млн доларів у 2020 р. [30].

Таким чином, заборона грошових переказів є однією з найпотужніших економічних засобів зброї в арсеналі Москви. Можливо, саме тому Росія

вирішила здійснити цю дію під час конфлікту в 2006 р. Однак заборона грошових переказів є складним інструментом, який пов'язаний з вартістю довіри для Москви, а також із практичними проблемами. Важко змусити всі міжнародні компанії, такі як Western Union, припинити надсилання грошових переказів у Грузію, і лише часткове дотримання вимог перетворюється на повний провал політики. Навіть якби Москві вдалося змусити усі офіційні компанії взяти на себе зобов'язання, альтернативні варіанти все ще можуть зробити політику неефективною, оскільки грузини могли переказувати гроші з України або через Україну чи Білорусь, або, наприклад, покладатися на особисті грошові перекази [14]. Окрім грошових переказів, Москва також могла б вдарити по грузинських мігрантах, які проживають і працюють у Росії. Хоча офіційні дані зазвичай недооцінюються представниками уряду Грузії, цілком ймовірно, що в Росії проживає щонайменше кілька сотень тисяч громадян Грузії, якщо не мільйон, як повідомляла Human Rights Watch у 2019 р.

Наразі дві країни можуть остаточно укласти угоду, про яку вони вперше домовились у 2011 р., але не уклали. Це відкриття трьох транспортних коридорів через Кавказ. Ця угода, за посередництва Швейцарії, була умовою, на яку грузини погодилися, не використовуючи право вето на вступ Москви до Світової організації торгівлі [18]. Два коридори є надзвичайно чутливими, оскільки вони перетинають спірні території Абхазії та Південної Осетії (які не зазначені в угоді, місця розташування вказані лише за координатами GPS). Вантажі на вантажних автомобілях мають бути опечатані і стежити за їхніми подорожами можна буде через Інтернет [76].

Інше питання, яке слід вирішити – це як керувати претензіями Абхазії та Південної Осетії. Безпосереднє залучення їх неприйнятне у Тбілісі, але повинні існувати шляхи завершення угоди таким чином, щоб це дало регіонам економічну вигоду; наприклад, заробляючи кошти за допомогу у проїзді або надання послуг для водіїв. Що ще важливіше, Тбілісі дійсно зацікавлений у тому, щоб мати можливість контролювати товари, що надходять на два регіони, а не блокувати торгівлю з ними [60].

Росія є традиційним ринком для багатьох грузинських товарів, включаючи продукти харчування, сільськогосподарську продукцію, напої та вино. Однак водночас Грузія має обережний підхід і не дозволить собі надмірно залежати від Росії як торгового партнера. Угода Грузії з ЄС створює технічні бар'єри з Вірменією, оскільки вона є членом Євразійського союзу. Тим часом влада Азербайджану та Грузії аналізують ЗВТ на предмет відповідності Угоді про зону вільної торгівлі, яка існує між двома країнами [11].

Саме тому, коли більшість спільних азербайджано-грузинських ініціатив орієнтовані на захід, грузинська ЗВТ з ЄС створює нові можливості для реалізації таких проектів. Крім того, азербайджанські компанії, які працюють у Грузії, могли б скористатися умовами вільної торгівлі з ЄС.

4.3. Військово-технічна кооперація між РФ та Грузією

Росія розпочала війну проти Грузії у серпні 2008 р. за високо ціновані стратегічні та геополітичні цілі, які включали фактичну анексію Абхазії, послаблення чи повалення режиму Міхеїла Саакашвілі та запобігання розширенню Організації Північноатлантичного договору (НАТО). Російська політико-військова еліта зосереджувалася на Грузії з часів президентства Едуарда Шеварднадзе, якого вони звинуватили разом із президентом СРСР Михайлом Горбачовим та секретарем ЦК Комуністичної партії Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) Олександром Яковлєвим у розпуску радянської імперії у Східній Європі та розпаду самого Радянського Союзу.

Російські посткомуністичні безпекові установи також розглядали привабливу абхазьку берегову лінію та незаконні можливості для бізнесу, надані Абхазією та Південною Осетією, як додаткові стимули для глибокої участі вздовж периферії [2]. У цьому континуумі слід розглядати підтримку російськими військовими прихованих дій сепаратистських рухів, починаючи з 1992 р. Ситуація стала тільки гіршою після того, як проамериканського,

орієнтованого на НАТО та Європейського Союзу (ЄС) Міхеїла Саакашвілі обрали президентом. З 2006 р. військова операція швидко стала питанням «коли», а не якщо.

Війна продемонструвала розриви в Європі між західними державами, які прагнуть підтримувати добрі відносини з Росією, та східноєвропейськими державами, які через 30 років після розпаду СРСР зберігають політичну пам'ять про радянську окупацію. Зокрема, Німеччина, Франція та Італія прагнули припинити війну і сприймали це як неприємність, тоді як президенти Польщі, України, Естонії та Литви та прем'єр-міністр Латвії під час війни прилетіли до Тбілісі, щоб стояти пліч-о-пліч з Саакашвілі.

Незважаючи на негативні оцінки військових дій Росії як у Російській Федерації, так і за її межами, її цілі у війні були в основному досягнуті. З геополітичної точки зору, війна мала успіх.

Наслідки російсько-грузинської війни 2008 року наступні:

- Адміністрація Володимира Путіна – Дмитра Медведєва та оборонний істеблїшмент сформулювали далекосяжні цілі, коли вони ретельно готувалися протягом двох з половиною років до комбінованого вторгнення в Грузію. Ці цілі включали ефективну ліквідацію управління Грузії в Південній Осетії та Абхазії шляхом посилення контролю над промосковськими сепаратистськими режимами в цих регіонах, тим самим назавжди відмовляючи Тбілісі в контролі над цими територіями; вигнання грузинських військ та решти грузинського населення з двох анклавів; запобігання вступу Грузії до НАТО; надіславши рішучий сигнал іншим пострадянським державам, насамперед Україні, що прагнення до членства в НАТО може призвести до розчленування та військового вторгнення [6].
- В останні роки Москва надала більшості громадян Абхазії та Південної Осетії російське громадянство. Використання російського громадянства для створення «захищеного» населення, що проживає в сусідній державі, щоб підірвати його суверенітет – це схил, який може призвести до

перекроювання колишніх кордонів СРСР, у тому числі в Криму (Україна).

- Збір американських розвідувальних даних і аналіз російської загрози Грузії та вторгнення до неї були відсутніми. Так само була військова допомога США Грузії вартістю близько 2 млрд. доларів за останні 15 років, оскільки вторгнення Росії не вважалося стратегічною загрозою для дружньої США країни [9].
- Міжнародні організації не змогли запобігти війні та змусити Росію дотримуватись умов припинення вогню.

Серед російських цілей були:

- усунення президента Саакашвілі та встановлення більш проросійського керівництва у Тбілісі;
- надання Росії контролю над Абхазією та Південною Осетією, включаючи використання їх території та повітряного простору для ширших оборонних завдань на Південному Кавказі;
- контроль енергетичного коридору Південного Кавказу (коридор Схід-Захід). Якби в Грузії був встановлений проросійський режим, він підпорядкував би стратегічний нафтопровід Баку-Тбілісі-Джейхан та газопровід Баку-Ерзерум (Туреччина) під контроль Москви [44].

Москва сформулювала далекосяжні цілі, коли вона ретельно готувалася протягом щонайменше двох років, а можливо, і довше до сухопутного вторгнення в Грузію. Ці цілі включали:

- Вигнання грузинських військ та фактичне припинення суверенітету Грузії в Південній Осетії та Абхазії. Росія підготувала ґрунт для незалежності та можливої анексії цих сепаратистських територій. Ці цілі, схоже, успішно досягнуті.
- Запобігання приєднанню Грузії до Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та надсилання рішучого послання Україні. Росії вдалося атакувати державу, яка з квітня 2008 р. розглядалася як потенційний кандидат на вступ до НАТО. Напад Росії підірвав

ефективність «парасольки» НАТО у Східній Європі, хоча Грузія офіційно ще не є членом, оскільки стало очевидним, що Москва може застосовувати силу проти своїх сусідів відносно безкарно.

До довгострокових стратегічних цілей Росії можна віднести такі:

- Москва намагається отримати контроль над енергетичним та транспортним коридором, що з'єднує Середню Азію та Азербайджан із Чорноморськими та океанськими шляхами за кордоном – для нафти, газу та інших товарів. У 1999 р. західні компанії досягли угоди з державами Центральної Азії про створення газопроводу Баку-Тбілісі-Джейхан. Поки що цей коридор дозволив Азербайджану, частково Казахстану та Туркменістану обійти підконтрольні Росії трубопровідні мережі та транспортувати свою нафту з басейну Каспійського моря прямо через Грузію та Туреччину, не перетинаючи територію Росії [71].
- Зростання видобутку енергоносіїв новими незалежними державами.

Російський контроль над Грузією відрізав би Азербайджан від Заходу, усунувши фактичне базування США та розвідувальні можливості там у разі конфронтації з Іраном. Такий контроль також підірве будь-які варіанти прозахідної орієнтації в Азербайджані та Вірменії [73]. Оскільки Росія посилює свою довгострокову військову присутність у Вірменії, цей сценарій розгортається в повній мірі.

Як вже описувалося вище Росія має найбільші «козири» проти Грузії у двох окупованих регіонах – Абхазія та Південна Осетія, яких Москва вважає незалежними. Росія може легко використовувати окуповані регіони, щоб перешкоджати зближенню Грузії з ЄС – прямо погрожуючи анексією. Південна Осетія є найбільш ймовірним кандидатом на анексію. Протягом багатьох років деякі актори Південної Осетії виступали за возз'єднання з російським регіоном Північна Осетія – незважаючи на те, що Південна Осетія є відносно новим політичним творінням і не мала сухопутного зв'язку з Росією, доки не був побудований Рокський тунель через гори Кавказу в 1984 р. [73].

Сценарій анексії викликає особливе занепокоєння, оскільки кордони Південної Осетії можна ділити як завгодно. Російські військові керівники та дипломати могли б виготовити карти, які передбачають більшу територію для Південної Осетії, ніж вона зараз контролює, і навіть невелике розширення матиме серйозні наслідки для Грузії. Єдина автострада Схід-Захід в країні знаходиться на південь від Південної Осетії, а інша важлива інфраструктура, така як лінія електропередачі Картлі 2 та трубопровід Баку-Супса, теж знаходяться за межами нинішніх кордонів Південної Осетії [14].

РФ може продовжувати використовувати окуповані регіони для розпалювання терору та нестабільності в прилеглих районах. Наприклад, в останніх кампаніях російські прикордонники, які офіційно охороняють «державні кордони» Південної Осетії, встановили перегородки з колючого дроту – і це ще не кінець. Вважалося, що російські прикордонники та офіцери військової розвідки стоять за десятками терористичних та диверсійних нападів на території Грузії в період з 2008 по 2012 р. Викрадення людей поблизу Адміністративної кордону між Південною Осетією та Грузією – звичайне явище. Розстріли та грабежі поблизу кордону, які скоротилися в останні роки, можуть бути знову посилені російськими військами [73].

Нещодавно у Тбілісі висловили занепокоєння щодо того, що Росія може примусити Грузію використовувати її територію як транзит для військових вантажів до Вірменії. Це має тривожні наслідки, оскільки відмова може призвести до військового втручання, і нинішній уряд Грузії не готовий протистояти йому. З іншого боку, якщо Грузія погодиться дозволити російським військовим подорожувати територією Грузії на трасі Північ-Південь, вона ризикує стати постійним військовим коридором для російських військ, що могло б ефективно перекрити транспортні артерії країни та спричинити дестабілізацію в регіонах, де проживають національні меншини [14].

Ще одна дестабілізуюча практика, яку може застосувати Росія – це поновити свої спроби переконати держави чи міжнародні організації визнати

Абхазію та Південну Осетію. З 2008 р. Грузія мобілізувала всі свої дипломатичні ресурси і успішно протистояла зусиллям Росії. Дуже часто грошова допомога, політична підтримка, державні візити та ін., включаючи значні суми грошей, були безпосередньо пов'язані з визнанням. За останні кілька років Грузія зменшила зусилля щодо блокування визнання, щоб уникнути напруженості з Росією під час двостороннього діалогу між Абашидзе та Карасіним. Росія продовжила свої зусилля, але з меншим завзяттям [18]. Наприклад, перед посольствами все ще стоїть завдання порушувати питання визнання з різними світовими лідерами. Таким чином, якщо Росія захоче оскаржити Угоду про асоціацію Грузії з ЄС, вона, ймовірно, може знову активізувати свою дипломатичну війну через визнання.

Стосовно окупованих регіонів, Москва також може вирішити «торпедувати» поточні переговори та формати діалогу. Наразі Женевські міжнародні дискусії є єдиним форумом, на якому обговорюється статус окупованих регіонів, і все, що стосується цього, оскаржується – чи це переговори за посередництва, чи міжнародні переговори. Поширена думка, що Женевський діалог є кращим форматом для Тбілісі, ніж для Москви. По-перше, переговори відбуваються в міжнародному форматі, в якому ЄС, ООН та ОБСЄ відіграють посередницьку роль, тим самим відстороняючи Росію від позиції посередника, яку вона займала [14]. У переговорах також є пункти порядку денного, які ставлять Росію в оборону позицію, наприклад, зобов'язання не застосовувати силу (зобов'язання, яке Росія не дала), або виконання режиму припинення вогню від 12 серпня та міжнародних заходів безпеки (Росія рішуче виступає проти будь-якої міжнародної присутності). Таким чином, Москва буде рада можливості зірвати Женевські переговори на користь двостороннього грузино-російського діалогу без участі ЄС, ООН, ОБСЄ чи США. У будь-якому випадку, Женевські переговори, ймовірно, стануть однією з перших цілей Росії, якщо вона буде прагнути конфронтації з Грузією [54].

Більш послідовним варіантом, який Москва могла б обрати щодо окупованих територій, було б отримати важелі впливу, знайшовши вирішення

абхазьких та осетинських питань. Москва могла б, наприклад, схвалити конфедераційний шлях. Тактика, ймовірно, полягала б у тому, щоб запевнити керівництво Грузії, що якби вони лише співпрацювали, скажімо, припиняючи подальші кроки інтеграції в ЄС, Москва допомогла б їм відновити територіальну цілісність Грузії за погодженням з керівниками регіону в Сухумі та Цхінвалі. Політична еліта Грузії не зможе протистояти такій угоді, навіть якщо це означатиме призупинення європейської інтеграції [45]. Це було б ще більш привабливим, оскільки мета членства в ЄС та НАТО іноді здається відкладеною *ad calendas graecas*, а грузинська політична еліта розчаровується в ЄС та НАТО.

Отже, цей шлях створює ризики для Росії, які очевидні для Москви. Якщо Росія зуміє інтернаціоналізувати процес укладення конфедераційної угоди із залученням ЄС та інших міжнародних партнерів та спрямувати дискусію в контексті європейської інтеграції Грузії, Росія поставила б під загрозу її авторитет, також у відносинах із Сухумі та Цхінвалі. Якщо Росія все-таки вирішить використовувати інструменти, доступні для неї, Грузія зазнає сильних ударів. Їх сукупна вага може мати глибокий вплив на внутрішньополітичну стабільність і економічну життєздатність Грузії. Тому впевненість уряду Грузії в тому, що він сильніший і здатний протистояти тиску Росії, є хибним та небезпечним. Цілком ймовірно, що Росія буде тиснути на Грузію різними доступними важелями.

Висновок до розділу 4

Мета Грузії – тісніші зв'язки з Європейським Союзом (ЄС) та Організацією Північноатлантичного договору (НАТО), а також необхідність країни підтримувати збалансовані відносини з сусідами – є одними з факторів, що впливають на зовнішню політику, економіку та політику безпеки Грузії. Порівняно з попереднім, нинішній уряд Грузії менш помітний на міжнародній арені. Тим не менш, в цілому Грузія віддана курсу прозахідної зовнішньої

політики, ввівши таким чином Тбілісі до нової глави внутрішнього розвитку, яка суттєво обумовлена громадською думкою – «незворотною європеїзацією».

Утримуючись від офіційних дипломатичних відносин з Москвою через окупацію Росією грузинських територій Абхазії та Південної Осетії, грузинська влада хоче вести конструктивний діалог з Росією, не жертвуючи національними інтересами. Хоча це може допомогти полегшити скрутне становище безпеки, це далеко не просто. Оскільки уряд, не підпорядковується російському впливу та неодноразово наголошує на необхідності продовження євроатлантичної інтеграції, є деякі непрямі ознаки того, що Москва, підбадьорена зміною керівництва у Тбілісі, прагне заманити Грузію до російської політичної, економічної та безпекової сфери впливу. Крім того, через маріонеткові уряди Абхазії та Південної Осетії, Росія продовжує вчиняти провокації на кордоні, що змушує місцеве населення покидати прикордонні райони і перебиратися до мирних міст Грузії. І Росія продовжуватиме це робити, тому, що їй вигідний хаос у цій країні. РФ не хоче миру для Грузії, оскільки проведенні грузинським урядом реформи високо оцінили у ЄС та НАТО, а це означає, що з часом її можуть запросити до цих структур, що ніяк не підходить Росії. Тому Росія буде продовжувати нагнітати ситуацію у регіоні будь яким способом.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеної роботи було досліджено роль Південного Кавказу у зовнішній політиці РФ. Це ключовий регіон для Росії оскільки він відкриває шлях до Близького Сходу з його ресурсами, що є важливим для Росії. Крім того, цей регіон має велику мережу транспортних трубопроводів, що дозволяє впливати на цінову політику у газовій та нафтовій сферах.

Було проаналізовано відносини з трьома країнами регіону – Вірменією, Азербайджаном і Грузією. Відповідно до зовнішньополітичних документів Російської Федерації, відносини з країнами вона вибудувала на партнерській основі. З Вірменією у неї найтісніші відносини у регіоні, тоді як з Грузією лише починають налагоджуватися після війни та конфліктів. Азербайджан мав з Росією і добрі і зіпсовані відносини. Наразі ситуація розвивається у ключі становлення нових відносин між країнами.

Досліджено роль Росії у конфліктах в регіоні. Від Грузинської війни 2008 р. до Другої Карабаської війни у 2020 р., Росія брала безпосередню участь або як сторона конфлікту, або як сторона, зацікавлена у підписанні мирного договору. Росія свідомо залучається до всіх конфліктів, більш того намагаючись виграти для себе найвигідніші умови. У Грузинській війні вона підтримала Абхазію та Південну Осетію у якості незалежних держав. У Карабаській війні вона отримала можливість розмістити свої війська у Нагірному Карабаху, отримавши таким чином, ще одну базу на Південному Кавказі.

У ході роботи було розглянуто перспективи стабілізації регіону після Другої Карабаської війни. Було визначено, що до повного миру у регіоні ще далеко, оскільки Азербайджан хоч і виграв війну, не отримав остаточного контролю над усім регіоном, а Вірменія, яка війну програла, публічно заявляє, що поверне ці території, оскільки тут живуть етнічні вірмени і це їх земля. Тому про мир у Південному Кавказі поки говорити рано.

Також було виокремлено питання розвитку відносин між країнами регіону і Росією. Як вже було сказано вище, кожна країна розвиває відносини

відповідно до їх зовнішньополітичних доктрин. Якщо Вірменія повністю орієнтується на РФ, і це видно у всіх сферах життєдіяльності країни, то Грузія намагається знайти і розвинути інші вектори зовнішньої політики. Такої самої політики дотримується Азербайджан, який крім Росії, бачить своїм головним партнером і союзником Туреччину. Розвиток відносин або їх занепад буде залежати від того, як країни регіону сприйматимуть ЄС та НАТО, і які стосунки зможуть налаштувати з ними.

Коли західні аналітики описують ситуацію на Кавказі, деякі вживають термін «взаємна невпевненість». Це певним чином лежить в основі аргументу, що жоден актор не може відчувати себе в безпеці, створюючи загрози для інших. Особливо це стосується заплутаних і роздроблених регіонів, таких як Південний Кавказ. На жаль, ситуація на Кавказі не створює безлічі можливостей для співпраці, але використання кількох наявних можливостей, ймовірно, є ключем до подолання цієї «взаємної невпевненості». Наразі на Південному Кавказі мало можливостей для вирішення проблем. Позиції всіх залучених сторін не мають місця для компромісів. Абхазія та Південна Осетія розглядають визнання Москвою своєї незалежності як остаточне рішення, тоді як Грузія вважає це тимчасовою окупацією. Вірменська сторона, зазнавши поразки у війні, намагається врегулювати ситуацію, та все ще надіється на самовизначення вірмен Нагірного Карабаху, а не їх примирення з азербайджанцями, тоді як Баку здійснив відновлення територіальної цілісності, без широкого обговорення можливого статусу спірної території в межах однієї країни.

Як відомо, РФ вважає пострадянський простір своєю зоною впливу. Держава активно підтримує сепаратистські рухи в кавказькому регіоні. Контроль над усією територією держави є важливою умовою вступу до НАТО, адже якщо Грузія отримає членство в Альянсі зараз, його війська будуть зобов'язані захистити територію, тобто вступити в прямий військовий конфлікт із Росією. Окрім того, у 2019 р. В. Путін оновив Військову доктрину РФ: тепер там є пункт про те, що розширення НАТО до кордонів із Російською

Федерацією розглядається як зовнішня загроза. Тим паче, нове протистояння в Карабаху може залучити до гарячої фази війни регіональні держави, такі як Іран та Туреччину. Сьогодні всі гравці, які залучені до кавказьких процесів, визнають, що вирішення конфлікту неможливе без участі Москви. Кінцевою метою Росії на пострадянському просторі є політична реінтеграція її колишніх республік у міждержавний союз. Проте її спроби досягти цього протягом останніх трьох десятиліть призвели лише до невдач.

Росія переслідує і вибудовує на Південному Кавказі систему національних інтересів, виходячи зі змісту нормативно-правових документів, що формують національну безпекову та зовнішньополітичну стратегію, а саме:

- вироблення ефективних заходів і способів врегулювання етнополітичних конфліктів, запобігання і боротьба з «новими» або «нетрадиційними» загрозами безпеці із залученням третіх країн і міжнародних організацій.
- зайняття позиції економічного лідера в регіоні через такі організації, як єдиний економічний простір тощо
- Росія прагне не допустити появи військових баз на території країн Південного Кавказу у зв'язку з розширенням НАТО на схід.
- здійснюється розвиток і активний пошук оптимальних моделей взаємодії між Росією і Південним Кавказом на пострадянському просторі з метою отримання впливу в країнах Близького Сходу.

Є й інші напрямки розвитку політики безпеки Росії на Південному Кавказі. Національна безпека Російської Федерації передбачає формування рівноправних і взаємовигідних відносин з країнами та інтеграційними об'єднаннями в регіоні, в дотриманні прав і свобод людини, розвитку демократії та ринкової економіки. Без всеосяжного врахування інтересів політико-економічного розвитку народів Нагірного Карабаху, Абхазії Південної Осетії, а також без вкладення значних ресурсів у врегулювання регіональних конфліктів неможливо реалізувати перераховані вище національні та зовнішньополітичні інтереси Росії.

На мою думку, дана тема залишатиметься актуальною, будучи й надалі в полі зору експертів, науковців та дослідників усього світу, з огляду на те, що згадані в науковій роботі конфлікти й досі лишаються незавершеними. Більш того, існують ризики переходу їх до «розморожених». РФ не залишиться осторонь можливості поширення власних інтересів в регіоні, продовжуючи свою політику реваншизму та виступаючи у ролі так званого «миротворця».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Концепция внешней политики Российской Федерации 2016 года. URL: https://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents//asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/2542248
2. О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации. 2021 г. URL: <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/QZw6hSk5z9gWq0plD1ZzmR5cER0g5tZC.pdf>
3. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ Вірменії. URL: <https://www.mfa.am/ru/foreign-policy/>
4. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ Росії. URL: <https://www.mid.ru/ru/home>
5. Угода про припинення вогню між Азербайджаном і Вірменією від 12 травня 1994 року. URL: <http://vn.kazimirov.ru/doc10.htm>

Література

6. Ariel Cohen, Robert E. Hamilton. The Russian military and the Georgia war: lessons and implications. ERAP Monograph. 2011, 114 p.
7. Impact of the Current Situation in Nagorno Karabakh on Georgia's National and Regional Security. Tbilisi 2021, 69 p.
8. Kamal Makili-Aliyev. Azerbaijan's Foreign Policy: Between East and West ...// IAI WORKING PAPERS 13, Baku, 2013, 14 p.
9. Sergey M. Markedonov & Maxim A. Suchkov: Russia and the United States in the Caucasus: cooperation and competition, Caucasus Survey. Routledge. 2020, 18 p.
10. Shiriye Z. Azerbaijan's Relations with Russia Closer by Default?// Russia and Eurasia Programme, March 2019, 34 p.
11. The South Caucasus: Between integration and fragmentation. May 2015, 110 p.

12. Абдуллаева М. Р. Основные направления развития теоретического наследия Гейдара Алиева во внешней политике Азербайджанской Республики // Актуальні проблеми філософії та соціології. Баку, 2017, 4 с.
13. Аватков В. А. Основы внешнеполитического курса Азербайджанской Республики на современном этапе // Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право. Т. 13. № 3. 118–139 с.
14. Айвазян А. С. Грузия: внешняя политика малого государства. Современная Европа, 2020, №1, 80 – 90 с.
15. Атоян В.К. Внешнеполитический выбор Армении: политика обеспечения максимальной безопасности. «Амберд», 2015, 25 с.
16. Бахтуридзе З. З. Внешняя политика Грузии в контексте развития международных отношений на постсоветском пространстве. Санкт-Петербург.: 2016, 316 с.
17. Гасанов А. Современные международные отношения и внешняя политика Азербайджана. Баку, 2007, 904 с.
18. Иванов В. А. Внешняя политика независимой Грузии: формирование приоритетных направлений. Проблемы национальной стратегии № 4(43), 2017, 4 с.
19. Кочарян Т. Современные политико-правовые проблемы обеспечения военной безопасности Республики Армения, Автореферат на соискание степени доктора политических наук (на арм.), Ереван, 2012, 30 с.
20. Осканян В. По пути Независимости. Большие вызовы маленькой страны: из дневника министра. Ереван, Фонд «Сивилитас», 2013, 82 с.
21. Силаев Н. Ю. Пределы нормализации: российско-грузинские отношения после парламентских выборов в Грузии. Международная аналитика выпуск 3 (17), 2016, 8 с.
22. Хемчян Г. Отношения Республики Армения с европейскими институтами и основные программы сотрудничества. Ереван, 2012, 18 с.

23. Дуднік О. Я. Вірменія – Росія: політична і економічна складові стратегічного партнерства. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. К.: 2009 р., 10 с.
24. Циганов О. В. Доля і час Алієвих // Ільхам Алієв: відкритий світ. М.: Хронікер, 2008. – 252 с.

Інтернет-ресурси

25. A captive ally: Why Russia isn't rushing to Armenia's aid. 2020. URL: https://ecfr.eu/article/a_captive_ally_why_russia_isnt_rushing_to_armenias_aid/
26. Armenian voters offered false choice between security and democracy. 2021. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/armenian-voters-offered-false-choice-between-security-and-democracy/>
27. Arms supplies to Armenia and Azerbaijan. 2021. URL: <https://www.evnreport.com/spotlight-karabakh/arms-supplies-to-armenia-and-azerbaijan>
28. Arms transfers to conflict zones: The case of Nagorno-Karabakh. 2021. URL: <https://www.sipri.org/commentary/topical-backgrounder/2021/arms-transfers-conflict-zones-case-nagorno-karabakh>
29. Azerbaijan eager to buy Russian advanced weaponry. 2021. URL: <https://tass.com/world/1341869>
30. Georgia and Russia inch toward a business deal. 2017. URL: <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/74826>
31. Georgia and Russia: Why and how to save normalization. 2020. URL: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/georgia/b90-georgia-and-russia-why-and-how-save-normalisation>
32. Influence through trade: Russia's power play in Azerbaijan. 2021. URL: <https://bakuresearchinstitute.org/en/influence-through-trade-russias-power-play-in-azerbaijan/>

33. Nagorno-Karabakh: New weapons for an old conflict spell danger. 2020. URL: <https://www.aljazeera.com/features/2020/10/13/nagorno-karabakh-new-weapons-for-an-old-conflict-spell-danger>
34. Nagorno-Karabakh: The endless conflict in the Black Garden. 2021. URL: <https://www.e-ir.info/2021/07/14/nagorno-karabakh-the-endless-conflict-in-the-black-garden/>
35. Paradox of power: Russia, Armenia, and Europe after the Velvet Revolution. 2019. URL: https://ecfr.eu/publication/russia_armenia_and_europe_after_the_velvet_revolution/
36. Putin's Karabakh victory sparks alarm in Ukraine. 2020. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/putins-karabakh-victory-sparks-alarm-in-ukraine/>
37. Russia blames Azerbaijan for breach of Karabakh truce in post-ceasefire first. 2021. URL: <https://www.themoscowtimes.com/2021/08/13/russia-for-the-first-time-blames-azerbaijan-for-breach-of-karabakh-truce-reports-a74782>
38. Russia promotes instability in the South Caucasus through Armenian arms transfers. 2021. URL: <https://www.caspianpolicy.org/russia-promotes-instability-in-the-south-caucasus-through-armenian-arms-transfers/>
39. Russia provides 94% of Armenia's weapons in 5 years. 2020. URL: <https://www.aa.com.tr/en/europe/russia-provides-94-of-armenia-s-weapons-in-5-years/2023969>
40. Russian military helicopters stationed near Turkey. 2015. URL: <https://www.dw.com/en/russian-military-helicopters-stationed-near-turkey/a-18902803>
41. Russia's arms sales: A foreign policy tool in relations with Azerbaijan and Armenia. 2018. URL: <https://jamestown.org/program/russias-arms-sales-foreign-policy-tool-relations-azerbaijan-armenia/>
42. Russia's influence on Europe. 2015. URL: <https://www.csis.org/analysis/russia%E2%80%99s-influence-europe>

43. Russia's stake in the Nagorno-Karabakh war: Accident or design? 2020. URL: <https://www.swp-berlin.org/en/publication/russias-stake-in-the-nagorno-karabakh-war-accident-or-design>
44. Russia's stony path in the South Caucasus. 2020. URL: <https://carnegieendowment.org/2020/10/20/russia-s-stony-path-in-south-caucasus-pub-82993>
45. Strengthening Russia's influence in international affairs, part I: The quest for great power status. 2021. URL: <https://www.nti.org/analysis/articles/strengthening-russias-influence-in-international-affairs-part-i-the-quest-for-great-power-status/>
46. The Iskander saga deepens Azerbaijani mistrust of Russia. 2021. URL: <https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/iskander-saga-deepens-azerbaijani-mistrust-russia>
47. The Nagorno-Karabakh conflict: A visual explainer. 2021. URL: <https://www.crisisgroup.org/content/nagorno-karabakh-conflict-visual-explainer>
48. Turkish arms sales to Azerbaijan surged before Nagorno-Karabakh fighting. 2020. URL: <https://www.reuters.com/article/armenia-azerbaijan-turkey-arms-int-idUSKBN26Z230>
49. War in Nagorno-Karabakh: why now, and what to expect? 2020. URL: <https://www.europeanleadershipnetwork.org/commentary/war-in-nagorno-karabakh-why-now-and-what-to-expect/>
50. What role is Russia playing in the Nagorno-Karabakh conflict? 2020. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2020/10/19/is-russia-reduced-to-a-secondary-role-in-nagorno-karabakh>
51. Why Azerbaijan won. 2020. URL: <https://iwpr.net/global-voices/why-azerbaijan-won>
52. Азербайджан-Россия: почему никак не получается дружить. 2017. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-40683693>

53. Армения-Турция: возможность нормализации отношений кажется реальной как никогда. 2021. URL: <https://russian.eurasianet.org>
54. Дипломатия на надрыве. Как менялись отношения Грузии и России. 2019. URL: <https://www.currenttime.tv/a/georgia-russia-relations/30013175.html>
55. Ильхам Алиев: отношения России и Азербайджана основаны на дружбе и взаимной поддержке. 2021. URL: <https://vestikavkaza.ru/news/ilham-aliev-otnosenia-rossii-i-azerbajdzana-osnovany-na-druzbe-i-vzaimnoj-podderzke.html>
56. Лучшее – друг хорошего: РФ и Армения проверили отношения на прочность. 2019. URL: <https://iz.ru/941996/aleksei-zabrodin/luchshee-drug-khoroshego-rf-i-armeniia-proverili-otnosheniia-na-prochnost>
57. Между невмешательством и бездействием. Как России реагировать на кризис в Армении. 2021. URL: <https://carnegie.ru/commentary/84002>
58. Ориентация Азербайджана на Турцию и Европу осложняет отношения с Россией. 2020. URL: <https://eadaaily.com/ru/news/2020/08/20/orientaciya-azerbaydzhana-na-turciyu-i-evropu-oslozhnyaet-otnosheniya-s-rossiey>
59. Предсказуемая обида: как Россия и Грузия скатились в новый конфликт. 2019. URL: <https://www.rbc.ru/opinions/politics/25/06/2019/5d11cfbd9a7947ada15501f6>
60. Премьер-министр Грузии заявил о важности торговли с Россией. 2021. URL: <https://regnum.ru/news/3347497.html>
61. Российско-армянские отношения: Эмоции или прагматизм? 2013. URL: <https://www.ponarseurasia.org/6377/>
62. Без ілюзій про Росію: як війна та дві революції змінили Вірменію. 2021. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/06/25/7124820/>
63. Від війни у Нагірному Карабасі найбільше виграла Росія. 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3134416-vid-vijni-u-nagirnomu-karabasi-najbilse-vigrala-rosia-ekspert.html>
64. Відносини Грузії з Росією зіпсувалися. «Вино також зіпсувалося». 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30019735.html>

65. Дев'ять кроків уряду Грузії для поліпшення відносин з Росією. 2018.
URL: <https://hromadske.ua/posts/9-krokov-uriadu-hruzii-dlia-polipshennia-vidnosyn-z-rosiieiu-za-6-rokiv-u-vladi>
66. До Росії по допомогу: чому Вірменії та Азербайджану загрожує нова війна. 2021. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/05/14/7123160/>
67. Європейський суд з прав людини визнав Росію винною у злочинах Грузії внаслідок війни у 2008 році. 2021. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/echr-said-russia-responsible-for-human-rights-violations-in-georgia-war/5746447.html>
68. Клятий друг. Чи хоче Туреччина посунути Росію на Кавказі? 2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54832383>
69. Країни Прикаспію підписали конвенцію про статус Каспійського моря. 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kaspij-status-konvencija/29428711.html>
70. Німецький експерт: Мир у Карабасі – серйозний успіх зовнішньої політики Росії. 2020. URL: <https://www.dw.com/uk/nimetskyi-ekspert-myr-u-karabakhu-serioznyj-uspikh-zovnishnoi-polityky-rosii/a-55567366>
71. Південний Кавказ у геополітичному трикутнику «Туреччина – Росія – Іран». 2020. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/voenni-voprosy/armii-voorugenie/pivdennij-kavkaz-v-geopolitichnomu-trikutniku-turechchina-rosiya-iran/>
72. Примус до миру. Чим закінчилася війна у Нагірному Карабасі. 2020. URL: <https://daily.rbc.ua/ukr/show/prinuzhdenie-miru-zakonchilas-voyna-nagornom-1605002037.html>
73. Тринадцять років військової агресії з боку Росії та окупації територій Грузії у серпні 2008 року. 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3293952-13-rokiv-vijskovoї-agresii-z-boku-rosii-ta-okupacii-teritorij-gruzii-u-serpni-2008-roku.html>

74. Туреччина і Азербайджан підписали у Нагірному Карабаху Шушинську декларацію про союзництво. 2021. URL: <https://novynarnia.com/2021/06/15/pidpysavshy-dokument/>
75. У Вірменії судитимуть російського солдата за розстріл сім'ї. 2015. URL: <https://www.dw.com/uk/>
76. У Грузії заявили, що не планують відновлювати дипломатичні відносини з Росією. 2021. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1939172-u-gruziyi-zayavili-scho-ne-planuyut-vidnovlyuvati-diplomatichni-vidnosini-z-rosiyeyu>
77. Чому Росія стала найкращим другом Вірменії? 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/chomu-rosiya-stala-naykrashchym-druhom-vmeniyi/30968656.html>
78. Якою має бути роль Росії та Туреччини в конфлікті у Нагірному Карабасі: думки експертів. 2020. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/russia-turkey-karabakh/5606538.html>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

Маршрут Трансандріатичного газопроводу

Азербайджан починає транспортувати газ до Європи по новому газопроводу
URL: <https://vdome.ua/azerbajdzhan-pochynaie-transportuvaty-haz-do-ievropy-po-novomu-hazoprovodu/>

Маршрут газопроводу «Баку-Тбілісі-Джейхан»

Баку-Тбілісі-Джейхан увеличил прокачку туркменской нефти
URL: <https://regnum.ru/news/economy/2371892.html>

Маршрут залізничного сполучення Баку-Тбілісі-Карс

Баку – Тбілісі – Карс оставляет Армению вне игры? URL: <https://regnum.ru/news/2340008.html>